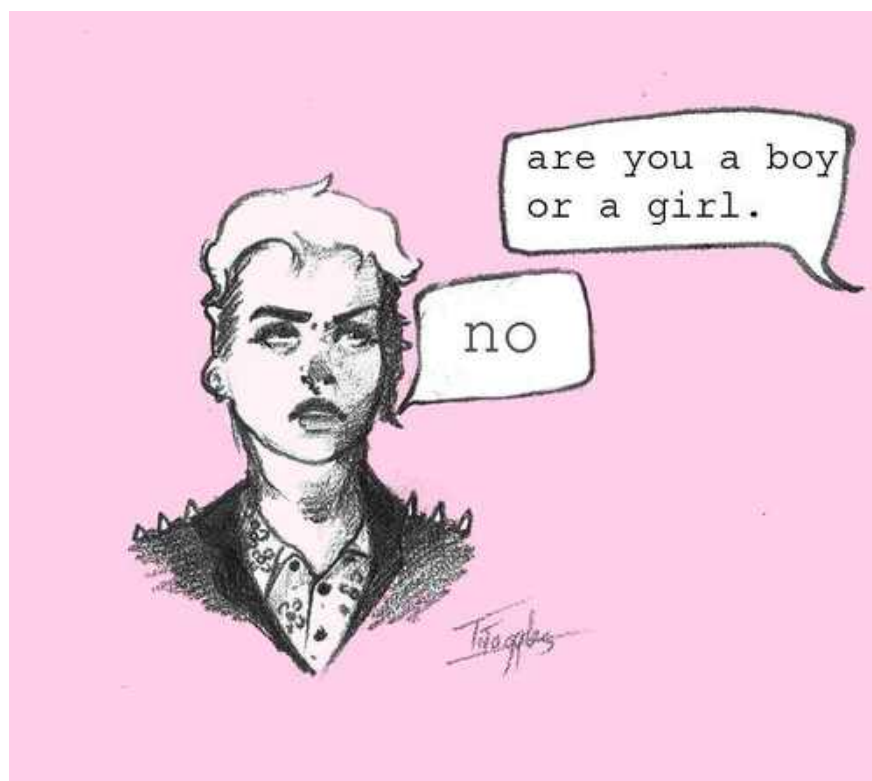

Intersekse en Trans*kinderen hebben recht op (ni)X

*Een onderzoek naar de juridische erkenning van genderidentiteit
van intersekse en trans*kinderen in Nederland, gezien vanuit een
internationaal kinderrechtelijk perspectief.*

Samantha Smidt
Masterscriptie Jeugdrecht 2019
Universiteit Leiden
Juni 2019

Naam: Samantha Frederique Smidt
Opleiding: Master Jeugdrecht
Datum: juni 2019
Scriptiebegeleider: dr. mr. Katrien Klep
Trefwoorden: geslachtsregistratie – kinderrechten – genderidentiteit
Aantal woorden: 16490

Voorwoord

Met trots presenteer ik mijn afstudeeronderzoek die in het kader van de afronding van de Master Jeugdrecht aan de Universiteit Leiden is geschreven. Tijdens deze Master heb ik mij persoonlijk ontwikkeld en ontzettend veel kennis opgedaan over de verschillende aspecten van het jeugdrecht.

Het onderwerp van deze scriptie is tot stand gekomen door mijn twee passies te combineren: mensenrechten, en dan met name LGBTI+ rechten, én het jeugdrecht. De onderbelichte positie van LGBTI+ kinderen, maakte dat ik dit onderwerp recht wilde doen.

Deze scriptie rond ik met trots af in de maand juni, een speciale maand voor iedereen binnen de LGBTI+ community: Pride Month. Een maand waarin extra aandacht voor LGBTI+ issues wordt gevraagd en ook gegeven.

Graag wil ik dr. mr. Katrien Klep bedanken voor de fijne begeleiding tijdens het schrijven van mijn scriptie. Zij heeft mij geholpen om niet te vasthoudend te zijn in mijn eigen opvattingen, maar ook de andere kant te onderzoeken. Haar inspiratie en kritische blik hebben mij ondersteund om het beste in mijzelf naar boven te halen. Tevens wil ik iedereen bedanken die mij heeft ondersteund in deze periode en mijn scriptie tot een hoger plan heeft getild. Ik ben mij continue bewust geweest van mijn *cisgender privilege*, want zeker na het onderzoek naar de psychosociale context van LGBTI+ kinderen, is mij nogmaals duidelijk geworden dat niet alle LGBTI+ kinderen in een liefdevol gezin opgroeien. Ten slotte wil ik dan ook mijn ouders bedanken voor het zorgen van een accepterende en liefdevolle omgeving, zodat ik altijd in acceptatie heb kunnen opgroeien.

Samantha Smidt

Leiden, 30 juni 2019

Inhoudsopgave

Lijst van afkortingen	6
1. Inleiding	7
1.1. Een introductie tot het onderwerp.....	7
1.2. Onderzoeksvraag.....	8
1.3. Methodologie.....	9
1.4. Opbouw	9
2. Een belangrijk onderscheid tussen geslacht en gender	11
2.1. Inleiding	11
2.2. Terminologie	11
2.3. Drie belangrijke verschillen.....	13
2.4. Prevalentie in Nederland	15
2.5. Psychosociale context	15
2.6. Tussenconclusie.....	16
3. Het nationale juridisch kader met betrekking tot geslachtsregistratie.....	19
3.1. Inleiding	19
3.2. Geschiedenis van de geslachtsregistratie	19
3.3. Transgenderwetgeving in ontwikkeling.....	20
3.3.1. Het veranderende juridisch kader van geslachtsregistratie	20
3.3.2. Het huidige wettelijke kader.....	23
3.4. De maatschappelijke wens voor genderneutraliteit	26
3.5. Tussenconclusie.....	27
4. Het internationale en Europese kader met betrekking tot geslachtsregistratie.....	30
4.1. Inleiding	30
4.2. Internationale wet- en regelgeving	30
4.2.1. Het IVRK.....	30
4.2.2. Trans* en interseksualiteit binnen het IVRK	30
4.2.3. Soft law.....	35
4.3. Europese wet- en regelgeving	36
4.3.1. De Raad van Europa en geslachtsregistratie	36
4.3.2. De Europese Unie en geslachtsregistratie	38
4.3.3. Ontwikkelingen binnen Europa.....	39
4.4. Tussenconclusie.....	39
5. Vergelijking met Duitse en Maltese wetgeving.....	42
5.1. Inleiding	42
5.2. Malta	43
5.2.1. De ontwikkeling van transgenderrechten	43
5.2.2. De Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act 2015	43
5.2.3. Reacties op de wet.....	45
5.2.4. Gevolgen van de wet	45
5.3. Duitsland.....	46
5.3.1. De Transsexuellengesetz van 1980	46

5.3.2. De Personenstandsgesetz van 2013	48
5.3.3. ‘Divers’ als registratieoptie	50
5.4. <i>Tussenconclusie</i>	52
6. Conclusie	56
6.1. <i>Bevindingen</i>	56
6.2. <i>Aanbevelingen</i>	59
6.3. <i>Ter afsluiting</i>	60
7. Literatuurlijst	62

Lijst van afkortingen

BRP	Basisregistratie Personen
BW	Burgerlijk Wetboek
EU	Europese Unie
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens
FRA	Fundamental Rights Agency
FTM	Female-to-Male
GBA	Gemeentelijke basisadministratie
GIGESC	Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act
ICAO	International Civil Aviation Organization
IVRK	Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind
LGBTI	Lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen, transgender- en intersekse personen
MTF	Male-to-Female
NNID	Nederlandse Organisatie voor Seksediversiteit
PStG	Personenstandgesetz
TGEU	Transgender Europe
TNN	Transgender Netwerk Nederland
TSG	Transsexuellen Gesetz
VN	Verenigde Naties
VUmc	Medisch Centrum van de Vrije Universiteit (Amsterdam)
WGBO	Wet op de Geneeskundige Behandelingsovereenkomst

1. Inleiding

1.1. Een introductie tot het onderwerp

Robin is tien als hij bij zijn ouders kenbaar maakt dat hij de jurkjes die hij thuis draagt, ook graag naar school aan wil. Zijn ouders laten hem daarin vrij en steunen hem. Zijn klasgenootjes daarentegen zijn minder acceptierend. Robin wordt gepest en het laatste jaar op de basisschool is dan ook onplezierig. Zijn ouders melden hem aan bij de Genderpoli van het VUmc.¹ Het komt regelmatig voor dat jongens tussen zeven en tien jaar zich als meisje willen kleden en dit zijn dan ook vaak tijdelijke fases. Het VUmc start dan ook pas vanaf twaalf jaar met de behandeling.² Kinderen die persisteren in hun wens, zo'n 10-27%, wijken hier vrijwel nooit meer vanaf.³

Als Robin naar de middelbare school gaat, is in overleg met de ouders en de psycholoog van de Genderpoli afgesproken dat Robin voortaan als meisje door het leven zal gaan. Zij wil aangesproken worden met zij/haar en kan op de middelbare school een nieuwe start maken. Het pesten stopt en haar nieuwe klasgenootjes weten niet beter dan dat Robin een meisje is. Tijdens een schoolreis neemt de veiligheidsofficier op de luchthaven Robin apart en ondervraagt haar waarom in het paspoort 'M' staat en zij meisjeskleding draagt. Dit is een probleem dat veel transgender kinderen ondervinden, omdat zij niet als het geslacht leven dat op hun paspoort staat.⁴

Inmiddels is Robin vijftien en heeft meer kennis opgedaan over de trans*community. Non-binair: noch man, noch vrouw, dat klinkt als een goede omschrijving van Robin's genderidentiteit. Eigenlijk wil Robin de 'M' in het paspoort, niet in een 'V' veranderen, maar in een 'X'. Robin wordt verteld dat wijziging van de geslachtsregistratie pas vanaf zestien jaar mogelijk is en dat wijziging in een 'X' überhaupt niet mogelijk is.

In onderhavig afstudeeronderzoek zal de juridische positie van interseks en trans*minderjarigen worden onderzocht. Het onderwerp van geslachtsregistratie betreft met name volwassenen, omdat wijziging van deze registratie pas vanaf zestien jaar kan plaatsvinden en een geslachtsveranderende operatie pas vanaf meerderjarigheid.⁵ Vanaf twaalf jaar zijn hormoonbehandelingen en vanaf zestien jaar zijn *cross-sex* behandelingen

---

¹ Zie: www.vumc.nl onder: Kennis- en Zorgcentrum Genderdysforie, laatst geraadpleegd 29 juni 2019.

² Hendriks 2016, p. 1.

³ Vrouwenraets e.a. 2015, p. 368.

⁴ Amnesty 2014, p. 61.

⁵ Artikel 1:28 BW.

mogelijk. De hormoonbehandeling verandert de positie ten aanzien van registratie niet wezenlijk. Deze juridische regeling zorgt voor intersekse en trans*kinderen voor problemen, omdat zij (wellicht) als een ander gender leven dan geregistreerd staat, zoals ook uit de casus van Robin blijkt.

Het is onduidelijk of de internationale wetgeving de ervaren lacune van de Nederlandse wetgeving betreffende geslachtsregistratie kan opvullen. Ook uit het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK) volgt namelijk geen specifiek recht op juridische erkenning van de genderidentiteit van minderjarigen. Onderzocht wordt of de rechten uit het IVRK zo kunnen worden geïnterpreteerd dat zij deze juridische erkenning toch ondersteunen en of de Nederlandse wetgeving daar wel bij aansluit. Op 10 april 2019 schreef de Minister van Rechtsbescherming, naar aanleiding van de evaluatie van de Transgenderwet, dat de wet aanpassing verdient.⁶

In andere landen is de wetgeving betreffende geslachtsregistratie ook in ontwikkeling. Twee landen, namelijk Malta en Duitsland, kunnen een belangrijke voorbeeldfunctie voor Nederland hebben. In beide landen is naast de registratieopties van ‘M’ en ‘V’ namelijk de mogelijkheid een derde registratieoptie te kiezen. Toch is er ook binnen de groepen van mensen die een nieuwe categorie wensen, veel discussie over de precieze invulling daarvan. Ieder persoon ervaart genderidentiteit weer anders, waardoor het creëren van een derde registratieoptie die alle personen omvat, ingewikkeld is.

1.2. Onderzoeksvraag

Er is zowel politiek, als maatschappelijk, zowel nationaal als internationaal, steeds meer aandacht voor uitbreiding van geslachtsregistratie. Het is de vraag of de huidige Nederlandse wet- en regelgeving voldoende erkenning biedt aan kinderen die zich met een derde gender identificeren. Het is noodzakelijk dat onderzocht wordt of en hoe de wet- en regelgeving aanpassing behoeft om de kinderrechten van deze kinderen te waarborgen. Recentelijk zijn in Malta en Duitsland wetten aangenomen die de positie van personen die een derde gender wensen, beogen te versterken. De Nederlandse wetgever zou wellicht kunnen leren van deze aanpassingen.

---

⁶ Brief van de Minister voor Rechtsbescherming van 10 april 2019, 27859-133.

Gelet op het voorgaande staat in dit afstudeeronderzoek de volgende vraag centraal:

Behoeft de Nederlandse wet- en regelgeving met betrekking tot geslachtsregistratie en de juridische erkenning van genderidentiteit aanpassing in het licht van de internationale kinderrechtenstandaard en wat kan in dit verband worden geleerd van de wetgeving in Duitsland en Malta?

1.3. Methodologie

Het onderhavige onderzoek is gebaseerd op informatie verworven via ‘desk-research’. Het onderzoek is beschrijvend en rechtsvergelijkend van aard. De onderzoeksvraag zal worden beantwoord door middel van literatuur- en jurisprudentieonderzoek. De juridische bronnen betreffen met name Nederlandse wet- en regelgeving, regelgeving van de Raad van Europa en het IVRK. De academische literatuur, jurisprudentie en (onderzoeks)rapporten vloeien voort uit voornoemde bronnen.

1.4. Opbouw

Na een uiteenzetting van de relevante terminologie, waarbij met name het verschil tussen geslacht en gender wordt toegelicht, zal kort de prevalentie en psychosociale context van intersekse en trans*personen worden toegelicht. Vervolgens zal de totstandkoming van geslachtsregistratie in Nederland en de rechtshistorie daarvan aan de orde komen. Hierbij wordt stilgestaan bij de verschillende wetten en veranderende vereisten en leeftijdsgrenzen die daarin worden gehanteerd. Vervolgens zal het internationale en het Europese kinderrechtenkader worden besproken, waarbij met name aandacht wordt besteed aan het IVRK. Aansluitend zal een rechtsvergelijkend onderzoek met Duitsland en Malta plaatsvinden. Tot slot zal in hoofdstuk 6 een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag, waarna een aantal aanbevelingen zullen volgen.

“Whenever I have to indicate my gender there is the female and the male option, and neither of those applies to me.”⁷

---

⁷ Trans* adolescent, geciteerd in FRA 2014, p. 81.

2. Een belangrijk onderscheid tussen geslacht en gender

2.1. Inleiding

Rond het thema van geslachtsregistratie spelen meerdere termen die uitleg verdienen. In dit hoofdstuk zal stil worden gestaan bij de gebruikte terminologie, wat tot een beter begrip van de materie in de komende hoofdstukken zal leiden. Uitleg van het onderscheid tussen geslacht en gender is nodig om de complexiteit van deze materie enigszins te verduidelijken.

Deze scriptie betreft met name minderjarigen die enige vorm van genderdysforie ervaren.⁸ Het biologische geslacht en de beleefde genderidentiteit van personen met genderdysforie komen niet, of niet helemaal, overeen. Allereerst zal dan ook aandacht worden besteed aan geslacht, waarna genderidentiteit wordt besproken en aandacht wordt besteed aan genderexpressie en de prevalentie van intersekse, transgender en trans* personen. Er zal kort worden stil gestaan bij drie verschillende issues, namelijk het onderscheid tussen het fysieke geslacht, het sociale geslacht en het juridisch geslacht, het verschil tussen genderneutraliteit, genderdiversiteit en gendervrijheid, én de invulling van een derde registratieoptie. Tevens zal de psychosociale, maatschappelijke context worden toegelicht, mede gezien de relevantie van de maatschappelijke tendens in dit onderzoek.

2.2. Terminologie

De westerse samenleving heeft een binair uitgangspunt wat betreft het geslacht: de man-vrouwmaatschappij. Veelal wordt het geboortegeslacht aangeduid als ‘M’, man, of ‘V’, vrouw. Het geslacht is tegenwoordig gebaseerd op het genitale geslacht, dat bij de geboorte wordt geïnterpreteerd.⁹ Toch spelen meer factoren dan het genitale geslacht een rol, denk hierbij aan chromosomen, voortplantingsmechanismen en lichaamsbouw.

Soms is het geslacht van een kind bij de geboorte moeilijk vast te stellen. De kenmerken die in de maatschappij zijn toebedeeld aan ‘mannen’ en ‘vrouwen’, blijken dan met elkaar verward. Indien er sprake is van chromosoom-, anatomie of geslachtskliervariaties, dan spreekt men over intersekse. Intersekse is een paraplueterm voor diverse aangeboren condities, waarbij de ontwikkeling van het geslacht verschilt van de

---

⁸ Genderdysforie is in het Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen (de DSM-5) opgenomen, het betreft dus een medische conditie. In deze scriptie zal echter niet bij de medische aspecten van genderdysforie worden stilgestaan, maar wordt volstaan met een korte definitie.

⁹ Pohlkamp 2013, p. 94.

normatieve definitie van ‘man’ of ‘vrouw’ zoals de maatschappij die hanteert.¹⁰ Er wordt veelal gesteld dat intersekse iets is dat je ‘hebt’, niet dat je ‘bent’.¹¹ Het betreft chromosomen, geslachtsklieren en/of de anatomie, niet zo zeer de genderidentiteit. Een term die veelal met intersekse wordt geassocieerd, is DSD. DSD staat voor ‘*disorders of sex development*’, een term die vooral mensenrechtenorganisaties, belangenbehartigers en mensen met intersekse tegen de borst stuit.¹² Deze term is stigmatiserend omdat intersekse als afwijking of stoornis wordt weggezet en met name gericht is op de medische benadering. Er wordt gesproken over een intersekse persoon, of een persoon met (een) intersekse (conditie).

Deze groep is relevant in het kader van deze scriptie, omdat bij geboorte een binair geslacht voor deze intersekse personen wordt gekozen. Door deze tweedeling ontstaat een maatschappelijke druk op de ouders om een kind te onderwerpen aan onnodige (cosmetische) medische behandelingen en derhalve een ‘M’ of ‘V’ te kiezen.

Intersekse houdt verband met sekse, niet met genderidentiteit of seksuele geaardheid.¹³ Intersekse personen identificeren zich vaak met het (door artsen bepaalde) geboortegeslacht, ofwel man, ofwel vrouw. Hun geboortegeslacht en hun genderidentiteit komen dus veelal overeen.¹⁴ Bij transgender personen is er een discrepantie tussen die twee. Toch hebben ook intersekse personen behoefte aan de juridische erkenning van hun gender.¹⁵ Deze groep is dan ook relevant voor deze scriptie.

De genderidentiteit van iemand betreft de persoonlijke beleving van hun gender, ofwel het gevoel tot een bepaald gender te behoren. Ook gender is in de westerse wereld een binair concept, waarbij de meeste mensen zich identificeren als man of vrouw. Personen die zich thuis voelen in het geboortegeslacht en zich ook als dit geslacht identificeren, worden aangeduid met de term ‘cis’, ofwel ‘cisgender’. ‘Cis’ komt uit het Latijn en betekent ‘aan deze kant’. Deze term is voor het eerst geïntroduceerd in 1995 door Volkmar Sigusch, een Duitse seksuoloog en socioloog.¹⁶

---

¹⁰ Dit is een combinatie van de definitie zoals door het NNID en het Sociaal en Cultureel Planbureau wordt gehanteerd.

¹¹ <http://nnid.nl/definitie/>, laatst geraadpleegd op 29 juni 2019.

¹² Van Lisdonk 2014, p. 25.

¹³ Van Lisdonk 2014, p. 27.

¹⁴ Scherpe e.a. 2018, p. 67.

¹⁵ Scherpe e.a. 2018, p. 221.

¹⁶ Sigush 1995.

Personen die genderdysforie ervaren, zijn veelal transgender.¹⁷ Bewustwording van het ervaren van een andere genderidentiteit dan het geboortegeslacht komt al voor vanaf vierjarige leeftijd.¹⁸ Transgender is een paraplueterm geworden voor een variatie aan mensen bij wie het geboortegeslacht niet of niet helemaal overeenkomt met hun genderidentiteit of genderexpressie.¹⁹ Personen die als man zijn geboren, *assigned male at birth* (amab), en in transitie zijn, worden transvrouwen, ook wel ‘male to female-transgender’ (MTF) genoemd. *Assigned females at birth* (afab) in transitie, worden transmannen, ook wel ‘female to male-transgender’ (FTM) genoemd.

Doorgaans wordt met de term ‘transgender’ de groep FTM- en MTF-transgender personen bedoeld. De relevantie van deze scriptie treft echter een grotere groep dan enkel deze personen. Met name personen die zich vrouw noch man voelen zijn relevant in het kader van geslachtsregistratie. Deze groep wordt in deze scriptie aangeduid met de term trans*. De ‘*’ impliceert een open einde en doelt met name op mensen die – ongeacht uiterlijke geslachtskenmerken – de innerlijke overtuiging hebben man noch vrouw te zijn.²⁰ Deze term wordt in toenemende mate gebruikt door auteurs en anderen die niemand willen uitsluiten en bij gebrek aan een sluitende definitie voor de groep mensen die op een of andere manier afwijken van de dominante standaard voor geslacht.²¹

Genderexpressie is hoe een persoon hun genderidentiteit toont. Hier spelen fysieke uitingen een rol, waarbij aan kleding, haarstijl en make-up gedacht moet worden, maar ook sociale uitingen zoals voornaamwoorden spelen hier een belangrijke rol. Voorbeelden van genderexpressie zijn mannelijk, vrouwelijk, maar ook androgyn, waarbij een persoon zich niet conformeert aan de man-vrouw tweedeling.

2.3. Drie belangrijke verschillen

In het maatschappelijk debat worden de termen ‘het geboorte-/fysieke geslacht’, ‘het sociale geslacht’ en ‘het juridisch geslacht’, evenals ‘genderneutraliteit’, ‘genderdiversiteit’ en ‘gendervrijheid’ vaak door elkaar heen gebruikt. Ook de invulling van de derde registratieoptie vormt onderwerp van discussie.

---

¹⁷ Ristori en Steensma 2016, p. 13.

¹⁸ COC Nederland 2014, p. 1.

¹⁹ Keuzenkamp 2012, p. 14.

²⁰ Vlas 2018.

²¹ Van den Brink en Tigchelaar 2015, p. 3.

Ter verduidelijking: over het algemeen staat het geboortegeslacht gelijk aan het fysieke geslacht, tenzij een geslachtsveranderende operatie heeft plaatsgevonden. Het sociale geslacht is een andere benaming voor de genderidentiteit en genderexpressie van een persoon. De juridische discussie betreffende geslachtsregistratie is met name ingewikkeld, omdat er wordt gesproken over ‘geslacht’ en niet over ‘gender’. Het juridisch geslacht, namelijk de identificatie van ‘M’, ‘V’, of (zelden) ‘X’ op de geboorteakte en op identificatiedocumenten, is gebaseerd op het geboortegeslacht. Geslachtsregistratie is (vooralsnog) gebaseerd op het geboortegeslacht van een persoon, met uitzondering van de mogelijkheid het juridische geslacht te veranderen door de Transgenderwet voor FTM- en MTF-transgender personen. Wanneer wordt gesproken over de uitbreiding van mogelijkheden voor geslachtsregistratie, wordt gesproken over de optie van ‘een derde gender’. Strikt genomen zou een derde optie voor geslachtsregistratie leiden tot een register met intersekse personen, indien de medische normaliserende ingreep achterblijft. Toch is dit niet het geval. Er wordt met de uitbreiding van ‘een derde gender’ bedoeld op eenieder die zich niet als man of vrouw identificeert. De correcte term zou dan ook genderregistratie zijn. Omdat geslachtsregistratie de gangbare term is, zal deze desondanks ook in deze scriptie gebruikt worden.

Het tweede onderscheid betreft genderneutraliteit, -diversiteit en -vrijheid. Genderneutraliteit is het concept dat onderscheid op basis van het binaire concept van geslacht (en gender) moet worden vermeden. Dit moet de discriminatie die voortkomt uit het idee dat het ene geslacht geschikter is, voorkomen. Genderneutraliteit komt met name tot uiting in taalgebruik. De bekendste Nederlandse voorbeelden hiervan zijn de wijzigingen die de Gemeente Amsterdam en de NS hebben doorgevoerd. ‘Dames en heren’ werd vervangen door ‘beste reizigers/inwoners’. Genderneutraliteit bij geslachtsregistratie zou bijvoorbeeld kunnen inhouden dat eenieder die zich niet als man of vrouw identificeert, de mogelijkheid krijgt om zich als X te registreren.

Genderdiversiteit duidt op de acceptatie van de maatschappij dat er meer bestaat dan de binaire indeling van man en vrouw. Bovendien leidt acceptatie van de diversiteit van gender tot vermindering van genderstereotypering.

Gendervrijheid betekent dat je de vrijheid hebt om je eigen gender te identificeren en dit uit te dragen door middel van jouw genderexpressie en dit dan geaccepteerd wordt door de overheid.²² Geslachtsregistratie zou bij gendervrijheid dus afgeschaft worden.

Het creëren van een derde registratieoptie vormt een nieuwe discussie, omdat verschillende opties mogelijk zijn. In de navolgende hoofdstukken zullen verschillende mogelijkheden voorbijkomen. De voornaamste registratieopties zijn ‘X’, ‘divers’ of ‘blanco’. Keuze voor één van deze opties, maakt wel degelijk verschil uit. ‘Blanco’ betekent hetzelfde als het weglaten van registratie, ‘divers’ is de optie die Duitsland geïntroduceerd heeft en ‘X’ is de ‘gangbare’ registratiemogelijkheid die openstaat als ‘M’ of ‘V’ niet wordt gebruikt.

2.4. Prevalentie in Nederland

De best mogelijke schatting van de hoeveelheid intersekse personen is op dit moment plus minus 0,5%. Dit zou neerkomen op ruim 80,000 mensen.²³

Over het aantal transgender personen bestaat veel discussie. Enerzijds wordt het aantal geschat op ongeveer 30.000 tot 70.000 personen, anderzijds wordt gesteld dat het aantal ongeveer gelijk is aan 0,5%, net als aan dat van intersekse personen. Kuyper kwam in 2012 tot de schatting van 0,6% van de mannen en 0,2% van de vrouwen.²⁴ Movisie publiceerde in 2018 dat 3,9% van de bevolking zich niet identificeert met het geslacht dat bij de geboorte is geregistreerd.²⁵

Het aantal trans*personen wordt geschat op ongeveer 22,000 mannen en 11,000 vrouwen tussen de 15 en 65 jaar.

2.5. Psychosociale context

De psychosociale werkelijkheid van trans*kinderen is anders dan de beleefde werkelijkheid van cisgenders. Transgender personen hebben vaak te maken met respectloos gedrag, het niet serieus genomen worden, een automatisch kleine afstand tot psychische ziektes en het voortdurende gevaar van sociale uitsluiting en geweld bepalen hun leven van alledag.²⁶

---

²² Samuel 2018, p. 10.

²³ Van Lisdonk 2014, p. 30.

²⁴ Kwartiermaker Transgender Zorg 2019; Van Lisdonk 2014; Kuyper 2012, p. 132.

²⁵ Movisie 2018, p. 4.

²⁶ Pohlkamp 2013, p. 96.

Helaas kan dit ook plaatsvinden in de thuissituatie en is er een kans op afstoting of uithuiszetting.²⁷

Heteronormatieve dominantie kan leiden tot onderdrukking van de genderidentiteit en daardoor de positieve ontwikkeling van een identiteit in de weg staan.²⁸ Het missen van deze ondersteuning zorgt voor een slechtere mentale gezondheid.²⁹ Movisie publiceerde in 2018 dat 43% van de transgender jongeren op school slachtoffer is van verbaal geweld, en één op de vijf slachtoffer is van grof lichamelijk geweld.³⁰ Trans*jongeren krijgen te maken met roddelen, flauwe opmerkingen, schelden, negatieve opmerkingen online, staren, negeren, buitensluiten en fysieke aanvallen vanwege hun genderidentiteit.³¹

In de recente wetsevaluatie van de Transgenderwet in België zijn tevens de obstakels in het leven van trans*personen onderzocht. In 2017 leeft 70% van de respondenten altijd volgens hun genderidentiteit, dit is ten opzichte van 49,6% in 2007. Echter, in 2007 had 62,3% zelfmoordgedachten. In 2017 is dit percentage toegenomen tot 77,1%.³² Ondanks dat meer trans*personen volgens hun genderidentiteit leven, betekent dit geen verbetering van hun mentale gesteldheid.

73% van de trans*jongeren heeft te maken met psychische problematiek.³³ In een samenleving ‘waarin de seksedichotomie zo sterk is verankerd, is het voor trans*personen niet makkelijk te accepteren dat zij daar niet zonder meer in passen’, aldus Keuzenkamp.³⁴

2.6. Tussenconclusie

Uit het voorgaande is gebleken dat geslachtsregistratie een veelzijdig onderwerp is, waarbij veel verschillende termen worden gebruikt. Er is niet alleen sprake van een juridische context, maar ook van een maatschappelijke en psychosociale context. Deze verschillende contexten zorgen ervoor dat de juridische vraag complexer is dan een gesloten vraag. Iedere persoon heeft een geslacht, een genderidentiteit en een genderexpressie en bij iedere persoon verschillen deze. Tussen intersekse en trans*kinderen is een gewichtig onderscheid, omdat het verschil zichtbaar wordt tussen geslacht en beleving. In beide groepen kan genderidentiteit echter sterk leven. Indien de schatting van Movisie wordt aangehouden, dan

---

²⁷ UN Document CRC/C/GC/21, para. 8; Rechtbank Rotterdam 25 juni 2019, C/10/573140.

²⁸ Sørli 2017, p. 95.

²⁹ Sørli 2017, p. 95.

³⁰ Movisie 2018, p. 7.

³¹ Movisie 2018, p. 7.

³² IGVM 2017, p. 91.

³³ Movisie 2018, p. 10.

³⁴ Keuzenkamp 2013, p. 84.

blijkt dat 3,9% van de samenleving zich niet identificeert met hun geboortegeslacht. Hieronder vallen dan zowel intersekse als trans*personen. Dit betreft een aanzienlijk deel van de bevolking die wellicht aanpassing van de juridische registratie wenst.

Ondanks de bovenstaande verschillen, ligt de ogenschijnlijke overeenkomst met name in de term ‘geslachtsregistratie’, omdat dit veelal betrekking heeft op de openstelling van de registratie voor een ‘derde gender’. In het licht van de onderzoeksvraag is het noodzakelijk deze nuance te memoriseren in het vervolg van dit onderzoek.

“For me, legal gender recognition, is something to back me up and make sure that teachers and the headmaster accept my gender and allow me to use the bathroom.”³⁵

---

³⁵ Transgender adolescent, geciteerd in Amnesty International 2014, p. 28.

3. Het nationale juridisch kader met betrekking tot geslachtsregistratie

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk komt de ontwikkeling van geslachtsregistratie in de Nederlandse wetgeving aan de orde. Aan bod komen de voormalige juridisch kaders, maar ook het huidig juridisch kader voor geslachtsregistratie voor trans*personen. Ook worden de leeftijdsgrenzen en de beoogde wijziging daarvan besproken en wordt aandacht besteed aan de zaak van Leonne Zeegers, een intersekse persoon die haar geslachtsregistratie wilde veranderen in ‘het geslacht is niet kunnen worden vastgesteld’. Dit hoofdstuk vormt de basis voor de onderzoeksvraag, omdat eerst de huidige wet- en regelgeving onderzocht moet zijn voordat aanpassing daarvan kan worden betoogd.

3.2. Geschiedenis van de geslachtsregistratie

In 1811 werd door Napoleon de ‘Burgerlijke stand’, en dus de geslachtsregistratie, in Nederland geïntroduceerd.³⁶ De registratie van geboorten en sterfgevallen was tot 1811 in de handen van geestelijken en Nederland kende dus geen algemene registratie van de aard en de omvang die de burgerlijke stand nu biedt.³⁷ Benodigdheden voor het opmaken van een geboorteakte, waren onder meer het jaar, de dag, het uur en de plaats van de geboorte, maar ook ‘de kunne’, oftewel het geslacht van het kind.³⁸ Bij het aangeven van het geslacht van het kind bij de ambtenaar van de burgerlijke stand, waren de ouders, op grond van artikel 29 lid 5, verplicht het kind te tonen, om te voorkomen dat er geslachtsfraude werd gepleegd om zo de ‘conscriptie’, ook wel dienstplicht, te ontlopen.³⁹ Bij de behandeling van het ontwerp van het Burgerlijk Wetboek van 1838 wilde de regering deze verplichting afzwakken, waardoor een bevoegdheid van de ambtenaar om te vorderen dat het kind wordt getoond, ontstond.⁴⁰

Bij ‘kinderen van neutraal geslacht’ werd het door de ouders gewenste geslacht opgenomen.⁴¹ De Rechtbank Rotterdam was in 1908 van oordeel dat ‘de geboorte van elk menselijk wezen behoort te worden ingeschreven in en geconstateerd te worden bij een akte van de burgerlijke stand, met vermelding van de kunne [...]’. De geboorteakte van een

---

³⁶ Scherpe e.a. 2018, p. 295.

³⁷ Conclusie A-G inzake Enschede tegen K., Hoge Raad 30 maart 2007, ECLI:NL:PHR:2007:AZ5686, par. 2.9.

³⁸ Elenbaas 1952, p. 320-321.

³⁹ Scherpe e.a. 2018, p. 295. Zie ook Elenbaas 1952, p. 320.

⁴⁰ Elenbaas 1952, p. 321.

⁴¹ Elenbaas 1952, p. 322.

‘geslachtsloos persoon’ moest worden verbeterd, omdat ‘de kunne’, het geslacht, een essentieel onderdeel van de geboorteakte is.⁴²

3.3. Transgenderwetgeving in ontwikkeling

De transgenderwetgeving heeft in de afgelopen vijftig jaar een ontwikkeling doorgemaakt die in de volgende paragrafen kort toegelicht zal worden. In het begin betrof de wetgeving met name het geslacht en was genderidentiteit niet aan de orde. De vereisten voor wijziging van de geslachtsregistratie laten zien hoe zeer de regeling geënt was op geslacht. Langzamerhand, mede door de rechtszaak van K in 2007, komt genderidentiteit in beeld. Pas in de tweede Transgenderwet vervallen ingrijpende vereisten en komt er zichtbaar meer ruimte voor identiteit.

3.3.1. Het veranderende juridisch kader van geslachtsregistratie

Toen in 1970 Boek 1 van het Nieuwe Burgerlijk Wetboek in werking trad, was een nieuwe bepaling opgenomen: artikel 1:17 lid 2. Bij twijfel over het geslacht van een nieuwgeborene moest worden vermeld dat het geslacht niet bekend was. Dit gebeurde op aanwijzing van de Officier van Justitie. Op grond van artikel 1:29 BW (oud) kon de misslag later worden ‘verbeterd’, maar de verandering bleef altijd zichtbaar. Veelal werd daarom in overleg met de Officier van Justitie door de ouders besloten om het geslacht later aan te geven.⁴³

Artikel 1:29 BW (oud) kon niet worden gebruikt om het juridisch geslacht van transgender personen te wijzigen, aldus de Hoge Raad in 1973.⁴⁴ Een transgender persoon, in die tijd verplicht een geslachtsveranderende operatie te ondergaan, heeft bij de geboorte wel degelijk het geregistreerde geslacht gehad. Van een verbetering van een ‘misslag’ was dan ook geen sprake, ondanks dat de transgender persoon inmiddels tot het andere geslacht behoorde.⁴⁵ Luijten noemde dit ‘een menselijke tragedie, waarvoor de wet – nog – geen oplossing biedt’.⁴⁶ Pas jaren later werd een daadwerkelijke oplossing voor transgender personen gezocht.

---

⁴² Rechtbank Rotterdam 13 februari 1908, W. 8816, zoals aangehaald door Elenbaas 1952, p. 323.

⁴³ Van den Brink & Tigchelaar 2015, p. 12.

⁴⁴ 15 november 1967, NJ 1970, nr. 107; *Kamerstukken II* 1981/82, 17297, 3, p. 9; Hoge Raad 13 december 1973, ECLI:NL:HR:1973:AC3306; 7 juni 1974, NJ 1975/50.

⁴⁵ Hoge Raad 13 december 1973, ECLI:NL:HR:1973:AC3306.

⁴⁶ Noot Luijten bij Hoge Raad 13 december 1973, ECLI:NL:HR:1973:AC3306.

De Wet van 24 april 1985

In de aanloop naar de eerste transgenderwet van 1985, wordt seksregistratie expliciet onderwerp van discussie, naar aanleiding van een rapport van de Commissie Transsexisme uit 1977.⁴⁷ De Commissie achtte de mogelijkheid tot wijziging van het geslacht in de geboorteakte een bevestiging en versterking van de genderidentiteit. De maatschappij identificeert transgender personen dan ‘officieel als lid van de andere sekse en erkent hun identiteit als man of vrouw ook formeel en rechtens’.⁴⁸ Ook moest wijziging van de geboorteakte worden gezien als het corrigeren van een rechtspositie die niet langer overeenkomt met de juridische, lichamelijke en sociale grondslag.

Sinds 1 juli 1985 werd het aldus mogelijk voor transgender personen om hun juridische geslacht aan te laten passen in hun geboorteakte. Nederland was één van de eerste landen waar dit mogelijk werd.⁴⁹ Als eerste voorwaarde voor de wijziging was vereist dat de verzoeker niet gehuwd was. Het huwelijk stond in die periode uitsluitend open voor een man en vrouw.⁵⁰ Met de openstelling van het huwelijk in 2001, verviel dit vereiste. Het tweede vereiste was dat een transvrouw niet langer kinderen kon verwekken en een transman niet langer kinderen kon baren. De regering ‘stelde hierbij het belang van het kind voorop, omdat voorkomen moest worden dat kinderen geboren werden uit ouders die een ‘juridisch’ ander geslacht hebben dat tegengesteld is aan hun biologisch geslacht’.⁵¹ Inmiddels gaat dit argument niet meer op, omdat deze overwegingen zijn vervallen omdat de transman met een baarmoeder, altijd de moeder blijft, ondanks geslachtswijziging.⁵²

Het ‘geslachtelijk blanco’ in laten schrijven van kinderen, om de kinderen op een later moment de mogelijkheid te bieden te kiezen, zou volgens de minister van Justitie tot onzekerheid leiden. ‘Met de vermelding van het geslacht in de geboorteakte wordt immers beoogd het maatschappelijk leven te ordenen en de rechtsbetrekkingen tussen individuen te regelen.’⁵³ Dit heeft zijn weerslag gehad op het huwelijk, tot 2001, maar heeft bijvoorbeeld ook betrekking gehad op de dienstplicht, die tot 1997 voor mannen verplicht was.⁵⁴ Gezien wordt dat veel belang werd gehecht aan de overwegingen voor de gestelde vereisten in de wet van 1985.

---

⁴⁷ Van den Brink & Tigchelaar 2015, p. 13-17.

⁴⁸ Van den Brink & Tigchelaar 2015, p. 13.

⁴⁹ Jansen 2018, p. 1.

⁵⁰ Jansen 2018, p. 1.

⁵¹ *Kamerstukken II* 1981/82, 17297, 3, p. 20.

⁵² Van den Brink 2017, p. 14.

⁵³ *Kamerstukken II* 1981/82, 17297, 6, p. 25-26.

⁵⁴ Staatsblad 2001, 145.

In 1995 werd artikel 1:19d BW van kracht. Op grond van artikel 1:19d BW kan binnen drie maanden een nieuwe akte worden opgemaakt en de verbetering was alleen zichtbaar na afloop van de driemaandentermijn.⁵⁵ De wetgever heeft een voorstel de termijn te verwijderen, geweigerd, mede omdat in praktijk bleek dat het altijd mogelijk was binnen de periode van drie maanden een geslacht vast te stellen.⁵⁶ Bekend is dat het Syndroom van Klinefelter, een variatie van intersekse, vaak niet of pas laat herkend wordt.⁵⁷ Een biologisch geslacht kan dus niet met zekerheid binnen deze periode worden vastgesteld.

De zaak K uit 2007

De zaak K betrof de eerste rechtszaak over een ‘derde gender’. K verzocht te bepalen dat de geslachtsaanduiding in de geboorteakte werd doorgehaald zonder dat in die akte een nieuwe geslachtsaanduiding werd vermeld.⁵⁸ Geconcludeerd werd dat artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) de wijziging van MTF- en FTM-geslachtsregistratie beschermt. Dit artikel vereist geen derde registratieoptie. De Hoge Raad stelde dat er ‘meer maatschappelijke aandacht is voor interseksualiteit’, maar dat er geen sprake was van een ‘trend naar juridische erkenning van neutrale geslachtelijke identiteit’.⁵⁹ De binaire opvatting van geslacht wordt in de zaak K door de Hoge Raad nogmaals bevestigd, omdat er enkel juridische wijziging van geslacht van MTF en FTM kan plaatsvinden.⁶⁰ Ondanks dat de Hoge Raad geen trend naar juridische erkenning ziet, wordt de genderidentiteit als onderdeel van de maatschappij erkend door de Hoge Raad.

De tweede transgenderwet 2014

Door de wetswijziging in 2014 verdwenen de vereisten van ‘lichamelijke aanpassing’ en sterilisatie, alsmede de gerechtelijke procedure.⁶¹

In aanloop naar deze aanpassing in 2014, werd bij het wetsvoorstel BRP in 2013 gevraagd naar de noodzaak van geslachtsregistratie.⁶² De minister benadrukt dat in de memorie van antwoord dat ‘informatie betreffende het geslacht voor uiteenlopende

---

⁵⁵ Scherpe e.a. 2018, p. 296; Van den Brink & Tigchelaar 2015, p. 12.

⁵⁶ Scherpe e.a. 2018, p. 296. *Kamerstukken II*, 1990/91, 21847, nr. 3, p. 19.

⁵⁷ Zie: www.klinefelter.nl/over-klinefelter/wat-is-klinefelter, laatst geraadpleegd op 20 juni 2019.

⁵⁸ Hoge Raad 30 maart 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ5686, par. 3.5.3.

⁵⁹ Hoge Raad 30 maart 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ5686, par. 3.5.3.

⁶⁰ Scherpe e.a. 2018, p.

⁶¹ *Kamerstukken II*, 2011/12, 33351; Jansen 2018; Artikel 1:28 BW (huidig).

⁶² *Kamerstukken I*, 2012/13, 33219, C, p. 3.

werkprocessen van overheidsorganisaties, zoals gerichte uitnodigingen voor bevolkingsonderzoek naar bijvoorbeeld borst- en prostaatkanker en onderzoeken naar arbeidsmarktparticipatie, gelijk loon en schooluitval, noodzakelijk' is.⁶³

3.3.2. Het huidige wettelijke kader

De artikelen 1:28-1:28c BW zijn in 2019 nog onverminderd van toepassing. Ook artikel 1:19d BW, de regeling waardoor binnen drie maanden een nieuwe akte kan worden opgemaakt indien het geslacht niet is kunnen worden vastgesteld, is dat nog.

Geboorteakte

In Nederland wordt bij de geboorte, aangifte gedaan bij de ambtenaar van de burgerlijke stand. De geboorteakte vermeldt het juridisch geslacht van een kind met de tekst 'F (vrouwelijk)' of 'M (mannelijk)' op grond van art. 18 lid 5 Besluit burgerlijke stand 1994. Op grond van artikel 1:22 lid 1 BW heeft de geboorteakte bewijskracht ten aanzien van het daarin vermelde geslacht en blijft in beginsel onveranderd.⁶⁴

Ook in het BRP wordt informatie over geslacht opgenomen. Het geldt als een algemeen gegeven betreffende de burgerlijke staat en wordt gebaseerd op de geboorteakte. Er worden geen 'gevoelige' gegevens in het BRP opgenomen. 'Gevoelige' gegevens zijn gegevens betreffende iemands 'raciale of etnische afkomst, de politieke opvattingen, de godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging, of het lidmaatschap van een vakvereniging, alsook de gezondheid of het seksuele leven'.⁶⁵ Geslacht behoort niet tot deze gevoelige gegevens.⁶⁶ Over genderidentiteit wordt überhaupt niet gesproken.

Reis- en identificatiedocumenten

In Nederland wordt in (bijna) alle reis- en identiteitsdocumenten vermeld wat het geslacht van de eigenaar is. Reisdocumenten bevatten deze informatie op grond van artikel 3 lid 1

---

⁶³ *Kamerstukken I*, 2012/13, 33219, C, p. 2. Zie ook Van den Brink 2016, p. 779.

⁶⁴ Van den Brink & Tigchelaar 2015, p. 18.

⁶⁵ *Kamerstukken II*, 2011/12, 33219, 3, p. 37.

⁶⁶ *Kamerstukken I*, 2012/13, 33219, C, p. 3; Richtlijn 95/46/EG van het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie van 24 oktober 1995 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens (PbEG L 281).

van de Paspoortwet. In de Paspoortwet wordt niet nader omschreven hoe het geslacht mag worden aangeduid. Enkel het rijbewijs bevat geen geslachtsidentificerende informatie.⁶⁷

De Nederlandse regels zijn conform de standaarden van de International Civil Aviation Organization (ICAO) waaruit volgt dat geslacht drie categorieën heeft: M, F of X.⁶⁸ Deze standaarden zijn in 1980 aangenomen met het oog op internationale standaardisering van paspoorten. In 2012 kwam een statement van de ICAO over het vereiste van geslachtsvermelding. Met name de vermindering van fraudegevoeligheid bleek een essentiële overweging.⁶⁹ Uit de ‘information paper’ van de ICAO volgt dat de nadelen tot op heden niet opwegen tegen de voordelen van het weglaten van geslacht.⁷⁰

Leeftijdsgrens

De leeftijdsgrenzen van de geslachtsregistratie werd van belang toen het juridisch traject van het medisch traject werd gescheiden. Op het moment dat ‘lichamelijke aanpassing’ niet langer noodzakelijk was, verdween de leeftijdsgrens van achttien jaar. Op achttienjarige leeftijd is het namelijk pas mogelijk om onomkeerbare ingrepen te doen. Er is uiteindelijk aansluiting gezocht bij de Wet op de Geneeskundige Behandelingsovereenkomst. Het is sinds 2014 dus vanaf zestien jaar mogelijk om het juridisch geslacht te wijzigen.⁷¹ Van belang is dat de ouders van zestien- en zeventienjarigen betrokken zijn bij de wens tot wijziging van het geslacht. Indien de ouders niet betrokken zijn, of zich niet kunnen verenigen met de wens van de minderjarige, wordt de minderjarige gewezen op de gevolgen die het doorzetten van de juridische registratie heeft.⁷²

Kinderen tussen de twaalf en zestien jaar, hebben voorsnog niet de mogelijkheid hun geslacht te veranderen.⁷³ Bij brief van 10 april 2019 heeft de Minister van Rechtsbescherming aan de hand van de evaluatie van de transgenderwet, beoordeeld dat het mogelijk moet zijn uitzondering te maken op de strikte leeftijdsgrens van zestien jaar. Door deze verandering wordt ‘de juiste balans gevonden tussen de gerechtvaardigde wens tot verruiming van de mogelijkheden tot wijziging en vanwege de jonge leeftijd van betrokkenen vereiste extra zorgvuldigheid’, aldus de minister. Minderjarigen onder de

---

⁶⁷ Zie het document Echtheidskenmerkenbrochure Nederlands Rijbewijs model 2014, https://rijbewijs.nl/uploads/tx_bwbchures/Echtheidskenmerken_2014.pdf (laatst geraadpleegd 7 maart 2019).

⁶⁸ Van den Brink & Tigchelaar 2015, p. 16.

⁶⁹ ICAO 2012, p. 6-10.

⁷⁰ ICAO 2012, p. 10.

⁷¹ Van den Brink & Snaathorst 2017, p. 16.

⁷² TNN 2018, p. 9; zie ook Rechtbank Rotterdam 25 juni 2019, C/10/573140.

⁷³ Van den Brink & Snaathorst 2017, p. 16.

zestien jaar kunnen dan aanpassing van de geslachtsregistratie via de rechter bewerkstelligen. Het is ‘noodzakelijk zicht te houden op de fluiditeit van de genderidentiteit van jonge kinderen en de aanpassing dient dan ook in het belang van het kind te zijn’. In de procedure zal de minderjarige moeten aantonen dat aanpassing op dát specifieke moment nodig is.⁷⁴ Ook de deskundige verklaring wordt veranderd, waardoor zelfidentificatie bij volwassenen en minderjarigen centraal komt te staan.

Minderjarigen staan onder gezag van de ouders en kinderen hebben civielrechtelijk geen procesbevoegdheid.⁷⁵ Zij dienen dan ook vertegenwoordigd te worden door hun ouders. Geslachtsregistratie is een gevoelig onderwerp dat voor conflicten tussen de ouders en de minderjarige kan zorgen. Artikel 1:250 BW geeft de kinderrechter de bevoegdheid een bijzondere curator te benoemen indien dit in het belang van de minderjarige noodzakelijk is en er sprake is van een conflict tussen de minderjarige en de wettelijk vertegenwoordigers. In het kader van de potentiële conflicten die kunnen voorkomen bij deze procedure voor de rechter, kan het in het belang van het kind worden geacht een bijzondere curator te benoemen bij deze (wellicht) gevoelige identiteitskwesitie.

Uitspraak Rechtbank Limburg

Op 28 mei 2018 heeft de rechtbank Limburg een verzoek van de officier van justitie toegewezen om in de geboorteakte van belanghebbende de vermelding van het geslacht ‘vrouwelijk’ te verbeteren in ‘geslacht is niet kunnen worden vastgesteld’.⁷⁶

Onderzocht moest worden of de intersekse conditie van Zeegers bevestigd kon worden, maar geconcludeerd werd dat deze zaak de genderidentiteit betrof en niet de medische diagnose.⁷⁷ Door de zaak met een transgender-perspectief te beoordelen, wordt de zaak gedemmedicaliseerd en wordt de identiteit centraal gesteld in plaats het lichaam. De rechtbank benadrukt dat een medische vaststelling van een intersekse conditie, nog niet bevestigd wat de genderidentiteit van een persoon is. Deze erkenning van de rechter is ook voor intersekse en trans*kinderen van belang.

---

⁷⁴ Brief van de Minister voor Rechtsbescherming van 10 april 2019, 27859-133.

⁷⁵ Jansen 2016, p. 1.

⁷⁶ Rechtbank Limburg 28 mei 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:4931.

⁷⁷ Rechtbank Limburg 28 mei 2019, ECLI:NL:RBLIM:2018:4931, r.o. 1.6-1.8; Scherpe e.a. 2018, p. 301.

De, voor mijn scriptie, meest belangrijke conclusie in de uitspraak is de volgende:⁷⁸

“Hoewel de rechtbank van oordeel is dat de genderbeleving van doorslaggevend belang is en dat de beleving noch man noch vrouw als zodanig in de akten van de burgerlijke stand opgetekend zou moeten kunnen worden door de vermelding van bijvoorbeeld een X, is dat op dit moment nog niet mogelijk. Het is aan de wetgever om hierin keuzes en wetgeving te maken.”

Bovenstaande conclusie betreft de kern van de zaak, namelijk het verzoek om een derde registratiemogelijkheid te bewerkstelligen en benadrukt de noodzaak van het onderwerp door aan de wetgever duidelijk te maken dat verdere actie gewenst is. Leonne Zeegers kreeg een ‘X’, maar uiteindelijk is het ultieme doel van deze rechtszaak niet behaald: een positieve aanduiding zoals ‘derde gender/geslacht’, voor iedereen.

3.4. De maatschappelijke wens voor genderneutraliteit

Gender houdt de gemoederen in Nederland sinds een aantal jaar druk bezig. De meest opvallende wijziging werd doorgevoerd bij de Nederlandse Spoorwegen. Zij spreken treinreizigers tegenwoordig aan als ‘beste reizigers’, in plaats van ‘dames en heren’ en al in 2016 zijn afspraken gemaakt om de geslachtsvermelding van de pasjes af te halen.⁷⁹

Een verandering die veel commentaar kreeg, was de ‘regenboogtaalgids’ van de gemeente Amsterdam.⁸⁰ In de door de gemeente ontwikkelde regenboogtaalgids staan genderneutrale alternatieven die de ambtenaren voortaan kunnen gebruiken.

Het kabinet heeft eind 2018 toegezegd onderzoek te doen naar een mogelijkheid tot een paspoort zonder geslachtsaanduiding.⁸¹ Dit werd door de rechter in de rechtszaak van Leonne Zeegers ook aangemoedigd.⁸² Op maandag 22 januari 2019 werd echter bekend dat het kabinet afziet van het voornemen om dit te regelen.⁸³ De Minister van

---

⁷⁸ Rechtbank Limburg 28 mei 2019, ECLI:NL:RBLIM:2018:4931, r.o. 2.6; Scherpe e.a. 2018, p. 301.

⁷⁹ RTL Nieuws, ‘Ook NS stopt nu met dames en heren’, 28 juli 2017; AD, ‘Ov-chipkaart, stempas en studentpas straks zonder vermelding geslacht’, 23 december 2016.

⁸⁰ RTL Nieuws, ‘Niet vaders en moeders’ maar ‘ouders’: Amsterdam voert genderneutrale taal in’, 15 oktober 2017.

⁸¹ COC Nederland, ‘Kabinet gaat aan de slag met paspoort zonder geslachtsaanduiding’, 19 oktober 2018.

⁸² Rechtbank Limburg 28 mei 2019, ECLI:NL:RBLIM:2018:4931, r.o. 2.6.

⁸³ Kamerstukken II, 2018/19, 1255. Aanhangsel Handelingen.

Rechtsbescherming heeft op 10 april 2019 benadrukt dat onnodige geslachtsregistratie wordt beperkt.⁸⁴

Er is ook aandacht voor de risico's van een derde hokje. Eén risico daarvan betreft de privacygevoeligheid van een register met personen die zich als 'X' laten registreren en de stigmatiserende werking daarvan.⁸⁵ Ook wordt het binaire systeem versterkt omdat de 'twijfelgevallen' eruit worden gehaald. Van den Brink bedoelt dat de dominante standaarden van het mannelijke en het vrouwelijke hiermee worden versterkt.⁸⁶ Dit is iets wat ook een probleem vormt bij de wetgeving in Duitsland, dat in hoofdstuk 5 centraal staat.

3.5. Tussenconclusie

In de afgelopen tientallen jaren is het proces van geslachtsregistratie ingrijpend gewijzigd. Al vroeg ontstond de mogelijkheid om in gevallen waarbij het geslacht onduidelijk bleek en niet kon worden vastgesteld, een vermelding op de geboorteakte uit te stellen. In de geboorteakte wordt dan opgenomen dat het geslacht niet is kunnen worden vastgesteld. De termijn van drie maanden die daarna volgt, wordt als voldoende beschouwd om een definitieve beslissing te maken. Veelal resulteert dit voor intersekse kinderen in de registratie van een geslacht waarvan de geslachtsorganen het meest prominent aanwezig zijn.

Nederland was één van de eerste landen waarbij het mogelijk werd om het juridisch geslacht te wijzigen. Het betreft hier echter wel een binair systeem waarbij enkel wijzigingen van 'M' naar 'V' en andersom mogelijk waren. Tot 29 mei 2018 is het geen enkele volwassen persoon gelukt om hun geslacht van 'M' of 'V' in een 'X' te laten veranderen. Door de uitspraak van de rechtbank Limburg is Leonne Zeegers de eerste volwassen Nederlander met een 'X' in haar paspoort.

Er is een belangrijk verschil tussen het lichamelijk geslacht en de genderidentiteit te zien in de ontstane wetgeving. In de loop der jaren heeft een verschuiving plaatsgevonden tussen deze twee opvattingen. De identiteit wordt een grotere rol toegedicht, zoals ook uit de uitspraak van de rechtbank Limburg blijkt. Belangrijk daarbij is de verwijzing naar de wetgever door deze rechtbank.

Ook het moment waarop wijziging mogelijk is, is aan verandering onderhevig. De evaluatie van de Transgenderwet biedt perspectief voor de transgender kinderen die hun geslacht graag van 'M' naar 'V', of andersom, willen veranderen. De Minister van

---

⁸⁴ Brief van de Minister voor Rechtsbescherming van 10 april 2019, 27859-133.

⁸⁵ Van den Brink & Tigchelaar 2015, p. 25.

⁸⁶ Van den Brink 2016, p. 780.

Rechtsbescherming wil kinderen onder de zestien ook de gelegenheid bieden om de geslachtsregistratie te wijzigen. Wie de beslissingsbevoegdheid heeft over deze wijziging is ook een belangrijke vraag. De deskundige verklaring blijft vooralsnog een vereiste, en ook toestemming van ouders lijkt noodzakelijk te worden. Toch beoogt de Minister zelfidentificatie centraal te stellen.

Tot op heden is het niet mogelijk om het mannelijke of vrouwelijke geslacht te wijzigen in 'X'. De Minister staat hier vooralsnog ook niet voor open. Op dit moment lijkt het niet realistisch dat in de nabije toekomst geslachtsregistratie volledig afgeschaft wordt, of de mogelijkheid wordt gegeven ervoor te kiezen het geslacht niet te vermelden. Intersekse en trans*kinderen worden derhalve uitgesloten van de juridische erkenning van hun genderidentiteit.

“Although the sex of my reproductive organs is not written on my face, it is in my passport. It hurts to see it. Everyone can see it. I might as well be stripped naked.”⁸⁷

---

⁸⁷ Transgender adolescent, geciteerd in Sørli 2017, p. 95.

4. Het internationale en Europese kader met betrekking tot geslachtsregistratie

4.1. Inleiding

In de afgelopen tien jaar hebben verschillende landen wet- en regelgeving aangepast zodat geslachtsregistratie op basis van zelfidentificatie plaatsvindt. Voorbeelden hiervan zijn Argentinië, Nieuw-Zeeland, Denemarken, Malta, Ierland, Colombia, Noorwegen en Portugal (in chronologische volgorde). Vooralsnog is dit in Nederland niet het geval. De verwachting is dat Nederland zich in de nabije toekomst aansluit bij bovenstaand lijstje, omdat een verklaring van de betrokkene zelf centraal komt te staan.⁸⁸

In dit hoofdstuk zal besproken worden welke rechten uit zowel het IVRK als het EVRM relevant zijn in dit kader. Deze wetten, maar ook regelgeving zoals de Yogyakarta beginselen, zullen het toetsingskader vormen van dit onderzoek.

4.2. Internationale wet- en regelgeving

4.2.1. Het IVRK

Op 20 november 1989 is het IVRK door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties aangenomen. Door middel van de invoer van dit verdrag wordt de verschuiving van de beschermingsgedachte naar de participatiegedachte gekenmerkt. Kinderen worden sindsdien officieel benaderd als rechtssubject en zijn niet meer volledig afhankelijk van hun ouders of vertegenwoordigers.⁸⁹ Het IVRK kent vier *general principles*: artikel 2 (non-discriminatie), artikel 3 (belang van het kind), artikel 6 (recht op leven) en artikel 12 (mening van het kind).⁹⁰ Met name artikel 2, 3 en 12 zullen toegelicht worden. Naast deze artikelen zijn nog meer artikelen relevant voor trans*kinderen, waaronder artikel 5 (ontwikkellende vermogens) en artikel 8 (recht op identiteit).

4.2.2. Trans* en interseksualiteit binnen het IVRK

Het Kinderrechtencomité monitort de implementatie van de rechten in de lidstaten zoals die uit het IVRK volgen. Het Comité publiceert *General Comments*, waarin zij hun inhoudelijke interpretatie van de artikelen uit het IVRK bekendmaken. De belangrijkste uitingen van het

---

⁸⁸ Brief van de Minister voor Rechtsbescherming van 10 april 2019, 27859-133, p. 4.

⁸⁹ Liefwaard 2008, p. 28; Freeman 2007, p. 7-8; Hodgkin & Newell 2007, p. 75.

⁹⁰ UN Document CRC/C/GC/5, para 12.

Comité met betrekking tot LGBTI+ kinderen, betreffen die op de *International Day against Homophobia, Biphobia and Transphobia*, die jaarlijks op 17 mei plaatsvindt. Sinds 2015 verzoeken verscheidene mensenrechtenorganisaties en -experts, Staten om discriminatie en geweld tegen LGBTI+ kinderen tegen te gaan en te verbieden.⁹¹ Ieder jaar wordt benadrukt welke gevolgen discriminatie en strafbaarstelling van LGBTI+ identiteiten heeft. De prevalentie van depressies en suïcide wordt regelmatig benadrukt.⁹² In 2017 werd tevens benadrukt dat het weigeren van juridische erkenning van de genderidentiteit van personen tot verdere schending van mensenrechten leidt en dat een transparant, snel en toegankelijk systeem voor geslachtsregistratie moet worden gecreëerd.⁹³

Er is verder tot op heden weinig aandacht voor intersekse en trans*kinderen in het IVRK en door het Comité. In enkele situaties wordt het recht op autonomie benoemd voor intersekse kinderen en de discriminatie van transgender kinderen op grond van genderidentiteit. Een aantal van deze gevallen zullen dan ook worden toegelicht.

In *General Comment 13*, over het recht op bescherming tegen alle vormen van geweld, is genderidentiteit voor het eerst opgenomen. Transgender kinderen zijn bijzonder kwetsbaar en dienen op dezelfde wijze als andere kinderen beschermd te worden tegen geweld.⁹⁴

In *General Comment 20* benoemt het Comité ‘het recht van alle adolescenten op vrijheid van meningsuiting en respect voor hun fysieke en psychologische integriteit, genderidentiteit en ontwikkelende autonomie’.⁹⁵ Ook dienen staten ‘alle wetten die personen discrimineren of criminaliseren op basis van hun genderidentiteit of intersekse conditie, in te trekken en wetten aan te nemen die deze discriminatie verbieden’.⁹⁶

Non-Discriminatie

Voor inwerkingtreding van artikel 2 IVRK, werden kinderen gediscrimineerd omdat zij vergeleken werden met volwassenen.⁹⁷ Door de introductie van dit artikel worden kinderen beschermd tegen alle vormen van discriminatie. Dit artikel beschermt niet alleen tegen

---

⁹¹ UN Committee on the Rights of the Child e.a., Rights, ‘Discriminated and made vulnerable: Young LGBT and intersex people need recognition and protection of their rights’, 17 mei 2015.

⁹² UN UN Committee on the Rights of the Child e.a., ‘Pathologization – Being lesbian, gay, bisexual and/or trans is not an illness’, 17 mei 2016.

⁹³ UN Committee on the Rights of the Child e.a., ‘Embrace diversity and protect trans and gender diverse children and adolescents’, 17 mei 2017.

⁹⁴ UN Document CRC/C/GC/13, para. 72(g). 2011; Sandberg 2017.

⁹⁵ UN Document CRC/C/GC/20, para. 34.

⁹⁶ UN Document CRC/C/GC/20, para. 34.

⁹⁷ Besson 2011, p. 100.

discriminatie van het kind zelf, maar ook tegen discriminatie van de ouders, wettelijk vertegenwoordigers of familieleden.⁹⁸ Artikel 2 betreft geen limitatieve lijst, waardoor andere gronden voor discriminatie ook onder de reikwijdte van het artikel vallen. Het Comité heeft inmiddels bevestigd dat genderidentiteit daar ook toe behoort.⁹⁹ In *General Comment* 15 benadrukt het Comité dit voor het eerst in een *General Comment* met betrekking tot non-discriminatie.¹⁰⁰

Het Comité heeft ten aanzien van artikel 2 en 3 IVRK benadrukt dat deze rechten worden geschonden indien een categorisatie op basis van religie of etniciteit plaatsvindt op identiteitsdocumenten.¹⁰¹ Sørlie stelt dat het vermelden van het juridisch geslacht op identiteitsdocumenten ook dit recht schendt.¹⁰²

In de *Concluding Observations* betreffende Nederland uit 2015, benadrukte het Comité bij artikel 2 IVRK, dat gemarginaliseerde en achtergestelde groepen kinderen, waaronder ook transgender en intersekse kinderen, continue gediscrimineerd worden en dat de Staat alle maatregelen moet nemen om discriminatie van deze groepen tegen te gaan.¹⁰³ In de *Concluding Observations* van andere mensenrechtenorganisaties wordt Nederland ook gewezen op de discriminatie van transgender en intersekse personen.¹⁰⁴

Belang van het kind

Bij alle maatregelen betreffende kinderen, dient het belang van het kind een eerste overweging te zijn, aldus artikel 3 IVRK.¹⁰⁵ In *General Comment* 14 benadrukt het Comité dat bij het bepalen van het belang van het kind, de mening en de identiteit van het kind een belangrijke overweging vormen¹⁰⁶. Überhaupt dient in ieder individueel geval bepaald te worden wat in het belang van dat specifieke kind is.¹⁰⁷ Rekening dient te worden gehouden met leeftijd, gender, maturiteit, maar ook ervaring en het behoren tot een minderheidsgroep. Uit *General Comment* 14 volgt tevens dat rekening dient te worden gehouden met de

---

⁹⁸ Besson 2011, p. 102; artikel 2 IVRK.

⁹⁹ Besson 2011 p. 104; Hodgkin & Newell 2007, p. 26.

¹⁰⁰ UN Document CRC/C/NLD/CO/15.

¹⁰¹ Hodgkin & Newell 2007, p. 204; UN Document CRC/C/15/Add.69, para. 34; CRC/C/15/Add. 170, para. 44-45.

¹⁰² Sørlie 2017, p. 101.

¹⁰³ UN Document CRC/C/NLD/CO/4, para. 24-25; Zie ook UN Document CRC/C/CMR/CO/3-5 2017, para. 15.

¹⁰⁴ UN Document CEDAW/C/NLD/CO/6, para. 23-24; UN Document E/C.12/NLD/CO/6, para. 18-19; UN Document CAT/C/NLD/CO/7, para. 50-51.

¹⁰⁵ Artikel 3 lid 1 IVRK.

¹⁰⁶ UN Document CRC/C/GC/14, para. V, A, 1, a en b.

¹⁰⁷ UN Document CRC/C/GC/14, para. IV, A, 3.

diversiteit van kinderen.¹⁰⁸ Voor trans- en intersekse kinderen betekent dit dat bij beoordeling of wijziging van hun juridisch geslacht in hun belang is, rekening dient te worden gehouden met deze omstandigheden.

Dunne stelt dat er weinig academische en juridische aandacht is voor het belang van het intersekse of trans*kind, omdat systematische onderdrukking en uitwissing van deze groep kinderen heeft plaatsgevonden.¹⁰⁹ Niet moet worden onderschat hoe belangrijk het is om te kunnen uiten wie je bent, met name voor kinderen en adolescenten. Dit raakt de kern van het participatiebeginsel.

Ontwikkende vermogens

Ouders zijn primair verantwoordelijk voor de zorg en opvoeding voor hun kinderen. Dit recht en deze plicht dient gerespecteerd te worden door de overheid, aldus artikel 5 IVRK. Toch dienen ouders en de overheid rekening te houden met ‘de zich ontwikkelende vermogens’ van het kind. Kinderen beschikken niet over dezelfde rechten als volwassenen en zij dienen dan ook te worden bijgestaan in de uitoefening van hun rechten.¹¹⁰

In *General Comment 7* wordt door het Comité toelichting gegeven op ‘de vroege kinderjaren’ en de daarbij behorende kinderrechten. ‘De vroege kinderjaren’ betreffen de jaren vanaf de geboorte tot acht jaar.¹¹¹ Deze periode is van cruciale betekenis voor de ontwikkeling van kinderen. Die ontwikkeling verschilt op basis van hun karakter, woonomstandigheden, familieomstandigheden, maar ook hun genderidentiteit.¹¹² Naarmate een kind adolescent wordt, vinden er fysieke, cognitieve en sociale veranderingen plaats, waaronder seksuele en reproductieve rijpheid. Ook worden identiteiten en seksualiteit ontwikkeld.¹¹³ Ouders moeten hun kinderen in de gelegenheid stellen om uitvoering te geven aan hun rechten aan de hand van hun ontwikkelende vermogens.¹¹⁴ De ontwikkelende vermogens zien dus op de beslissingsbevoegdheid van kinderen ten aanzien van hun geslachtsregistratie en door wie zij ondersteund worden daarin.

---

¹⁰⁸ UN Document CRC/C/GC/14, para. V, A, 1, (b).

¹⁰⁹ Scherpe e.a. 2018, p. 233.

¹¹⁰ Tobin 2013, p. 428-429.

¹¹¹ UN Document CRC/C/GC/7, para 4.

¹¹² UN Document CRC/C/GC/7, para. 6(f).

¹¹³ UN Document CRC/C/GC/4, para. 2.

¹¹⁴ Blaak e.a. 2012, p. 185.

Recht op identiteit

In artikel 8 IVRK wordt het recht op identiteit gegarandeerd. Het Comité heeft verklaard dat de identiteit van het kind ook de geaardheid en genderidentiteit van een kind betreft.¹¹⁵ Juridische erkenning van die genderidentiteit wordt dan ook geacht onder artikel 8 IVRK te vallen.¹¹⁶

Doek stelt dat het IVRK een ‘*living instrument*’ is, dus onderhevig is aan verandering en een afspiegeling is van nieuwe ontwikkelingen.¹¹⁷ Het recht om ‘te worden’ wordt dan ook beschermd door artikel 8 IVRK.¹¹⁸ Minderjarigen kunnen hun ervaren genderidentiteit al ruim voor meerderjarigheid ervaren en uitdrukken.¹¹⁹ Uit medische data blijkt dat kinderen een gevoel van genderidentiteit ontwikkelen gedurende hun tweede en derde levensjaar en hun transgendergevoelens kunnen communiceren tegen de leeftijd van vier en vijf jaar.¹²⁰ Neurowetenschap bevestigt dat genderidentiteit geen binaire aangelegenheid is.¹²¹ Artikel 8 IVRK betreft het recht om de identiteit te behouden, terwijl de fluiditeit en verandering van gender daar het tegenovergestelde van is. Beargumenteerd kan worden dat de genderidentiteit inmiddels ontwikkeld is, als de trans*persoon toe is aan verandering van de juridische registratie daarvan.¹²²

Mening van het kind

Het participatierecht volgt uit artikel 12 IVRK. Artikel 12 IVRK is de methodologie waarmee artikel 3 IVRK gerealiseerd kan worden.¹²³ Het kind is niet verplicht een mening te uiten, het is een keuze. Er is geen leeftijdsgrens opgenomen in het artikel, omdat jonge kinderen ook al in staat kunnen zijn zich ergens over uit te laten.¹²⁴ In iedere situatie dient afzonderlijk te worden bepaald of het kind rijp genoeg is. Er wordt dus rekening gehouden met de ontwikkelende vermogens van het kind uit artikel 5 IVRK. Naarmate kinderen ouder zijn, krijgen zij meer zeggenschap en verantwoordelijkheid in situaties die hen betreffen.¹²⁵ Sørlie benadrukt dat het standpunt dat kinderen jonger dan zestien jaar niet competent zijn om een mening te vormen over de wijziging van hun juridisch geslacht, onjuist is, omdat

---

¹¹⁵ UN Document CRC/C/GC/14, para. V, A, 1, b; Amnesty International 2014.

¹¹⁶ Hodgkin & Newell 2007, p. 115; 2017, p. 67; TGEU 2018.

¹¹⁷ Doek 2006, p. 3.

¹¹⁸ Ronen 2016, p. 4.

¹¹⁹ Henzel 2016, p. 15; Olson e.a. 2015, p. 472-473.

¹²⁰ Scherpe e.a. 2018, p. 227.

¹²¹ Scherpe e.a. 2018, p. 62.

¹²² Sandberg 2017, p. 67.

¹²³ UN Document CRC/C/GC/14, para. IV, B, 3.

¹²⁴ UN Document CRC/C/GC/12, para. 21; Krappmann 2010, p. 507.

¹²⁵ UN Document CRC/C/GC/12, para. 85; Krappmann 2010, p. 505-507.

verondersteld wordt dat een juridische wijziging groter is dan een beslissing om open te zijn over hun genderidentiteit en daarin te leven.¹²⁶

De *Guidelines on Child Friendly Justice* zijn een document met richtlijnen voor het effectief deelnemen van kinderen aan juridische procedures, opgesteld door de Raad van Europa.¹²⁷ Dit Europese document, biedt handvatten voor artikel 12 IVRK. Deze *Guidelines* zijn geen juridisch bindend document, maar worden wel als bron gebruikt. Het concept van ‘*child-friendly justice*’ krijgt meer betekenis voor het Nederlandse recht.¹²⁸ In de uitgebreide lijst met non-discriminatiegronden, staat ook genderidentiteit benoemd.¹²⁹

Vertegenwoordiging van het kind draagt in positieve zin bij aan de participatie.¹³⁰ Het gaat hierbij echter om bijstand van een advocaat of bijzondere curator, waarmee het kind een vertrouwensband heeft.¹³¹ Het Comité benadrukt in *General Comment* 14 dat geschikte vertegenwoordiging van het kind (buiten de wettelijk vertegenwoordigers) noodzakelijk is, met name als er sprake is van een administratieve of juridische procedure waarbij het belang van het kind centraal staat.¹³²

Bijstand door de ouders kan in situaties waarbij een conflict tussen de ouders en het kind bestaat betreffende de genderidentiteit van het kind, in de weg staan aan effectieve participatie van het kind. In situaties waarbij dit conflict bestaat, zou een bijzondere curator dus niet misstaan om de participatie en de waardering van de belangen van het kind te waarborgen.

4.2.3. Soft law

In 2006 zijn de *Yogyakarta Principles* aangenomen door de Verenigde Naties. De *Yogyakarta Principles* behandelen een breed scala aan mensenrechtennormen en de toepassing met betrekking tot seksuele geaardheid en genderidentiteit.¹³³ In november 2017 zijn daar nog negen beginselen aan toegevoegd, met name in het licht van de intersectionaliteit van deze problemen.¹³⁴ *Principle* 31 betreft het recht op juridische erkenning. Staten dienen registratie van geslacht en gender op officiële documenten zoals

---

¹²⁶ Sørlie 2017, p. 100.

¹²⁷ Liefwaard en Rap 2018, p. 180-181; Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice 1, 13 (2010).

¹²⁸ Liefwaard en Rap 2018, p. 182.

¹²⁹ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice, sub III. D.1.

¹³⁰ Liefwaard en Rap 2018, p. 183.

¹³¹ Liefwaard en Rap 2018, p. 183.

¹³² UN Document CRC/C/GC/14, para. 96.

¹³³ Yogyakarta Principles plus 10.

¹³⁴ Yogyakarta Principles plus 10, p. 4.

geboorteaktes en paspoorten, af te schaffen, maar indien geslachtsregistratie gehandhaafd wordt, dan dienen staten ervoor te zorgen dat er een verscheidenheid aan registratieopties zijn en dat de wijziging op een makkelijke wijze kan geschieden, zonder voorwaarden.¹³⁵

4.3. Europese wet- en regelgeving

De Raad van Europa is een mensenrechtenorganisatie in Europa, waarbij 47 Europese landen zijn aangesloten, waarvan 28 EU-lidstaten.¹³⁶ De Raad van Europa heeft in 1950 het EVRM opgesteld. Alle leden zijn dan ook partij bij dit verdrag. De naleving van het EVRM wordt door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) gecontroleerd.

Ook de Europese Unie (EU) houdt zich bezig met mensenrechtenstandaarden. De EU is een economisch en politiek partnerschap van 28 landen in Europa.¹³⁷ De *European Union Agency for Fundamental Rights* (FRA) is een onafhankelijke organisatie van de EU, die de EU en de lidstaten adviseert met betrekking tot mensenrechten. De EU heeft expliciet verwezen naar het belang van de kinderrechtenstandaard uit het IVRK bij het ontwikkelen en implementeren van wet- en regelgeving betreffende kinderen.¹³⁸

Alle lidstaten van de Raad van Europa en de EU zijn lid van het IVRK. Dit zorgt voor gezamenlijke wettelijke standaarden ten aanzien van kinderrechten.¹³⁹

4.3.1. De Raad van Europa en geslachtsregistratie

Het EVRM is een algemeen mensenrechten-instrument en dus niet zoals het eerder besproken IVRK enkel gericht op kinderen. Toch is dit verdrag relevant omdat het eveneens van toepassing is op kinderen. Met name artikel 8 EVRM is van groot belang, dit artikel behelst het recht op '*private and family life*'. Het EHRM gebruikt artikel 8 EVRM en artikel 12 IVRK tezamen met betrekking tot de participatie van kinderen.¹⁴⁰

In 1992 heeft het EHRM voor het eerst geconcludeerd dat een schending van artikel 8 EVRM plaatsvond in een zaak betreffende transgenders.¹⁴¹ In dit geval weigerde Frankrijk het juridische geslacht van een transvrouw te wijzigen. Er moest, aldus het Hof, een goede

---

¹³⁵ Yogyakarta Principles plus 10, p. 9.

¹³⁶ <https://www.coe.int/nl/web/about-us/who-we-are>, laatst geraadpleegd 29 juni 2019.

¹³⁷ <https://europa.eu/european-union/about-eu>, laatst geraadpleegd 29 juni 2019.

¹³⁸ FRA Handbook 2015, p. 27; European Commission 2011.

¹³⁹ FRA Handbook 2015, p. 26.

¹⁴⁰ Kilkelly 2015, p. 198-199.

¹⁴¹ EHRM 25 maart 1992, appl. no. 13343/87 (B/Frankrijk).

balans plaatsvinden tussen de belangen van de transvrouw en het algemeen belang.¹⁴² De transvrouw bevond zich dagelijks in situaties die niet verenigbaar zijn met het respecteren van haar *private life* en er was derhalve een schending van artikel 8 EVRM.¹⁴³

Zaken betreffende noodzakelijke geslachtsveranderende operaties en de weigering van het wijzigen van het juridisch geslacht, zijn sindsdien veelvuldig door het EHRM behandeld.¹⁴⁴ In april 2017 heeft het EHRM in een belangrijke uitspraak bepaald dat sterilisatie als vereiste voor juridische geslachtswijziging verboden is.¹⁴⁵

In 2003 erkende het EHRM dat genderidentiteit tot de ‘meest intieme aspecten’ van artikel 8 EVRM behoort.¹⁴⁶ Vooralnog zijn er enkel zaken betreffende genderidentiteit voor het EHRM geweest van MTF- en FTM-transgender personen. Zaken betreffende juridische erkenning van een andere genderidentiteit, zijn niet bekend.

Transgender Europe (TGEU) is een NGO die strijdt voor de rechten van transgender personen.¹⁴⁷ In de afgelopen jaren heeft TGEU aan belangrijke ontwikkelingen meegewerkt: zo hebben zij bijgedragen aan de ‘transgenderresolutie’ van de Raad van Europa in 2015.¹⁴⁸

Door deze resolutie dient de discriminatie van transgender personen tegen worden te gaan. De maatregelen betreffen vier pijlers: anti-discriminatie wetten en regelingen, juridische geslachtsregistratie, geslachtswijzigende behandelingen en informatieverschaffing.¹⁴⁹ Zelfidentificatie dient de basis te zijn voor het wijzigen van het geregistreerde geslacht en sterilisatie of andere verplichte behandelingen mogen niet langer een vereiste zijn voor wijziging van het juridisch geslacht.¹⁵⁰ De wijzigingen moeten toegankelijk zijn ongeacht leeftijd. De resolutie bevat ook een bepaling specifiek gericht op kinderen, waarin het belang van het kind wordt benoemd.

Ook dienen staten te overwegen om de geslachtsregistratie uit te breiden met een derde gender.¹⁵¹ In 2017 volgde een tweede relevante resolutie, ditmaal met betrekking tot intersekse personen. Daarin werd benadrukt dat intersekse trans*personen toegang tot een

---

¹⁴² EHRM 25 maart 1992, appl. no. 13343/87 (B/Frankrijk), para. 63.

¹⁴³ EHRM 25 maart 1992, appl. no. 13343/87 (B/Frankrijk), para. 63.

¹⁴⁴ Zie bijvoorbeeld EHRM 11 juli 2002, appl. no. 28957/95 (Goodwin/Verenigd Koninkrijk, EHRM 11 september 2007, appl. no. 27527/03 (L/Litouwen) en EHRM 11 oktober 2018, appl. no. 55216/08 (S.V./Italië).

¹⁴⁵ EHRM 6 april 2017, appl. no. 79885/12 (AP, Garçon et Nicot/France).

¹⁴⁶ EHRM 12 juni 2003, appl. no. 35968/97 (*Kück/Duitsland*), para. 82.

¹⁴⁷ TGEU Activity Report 2016-2018.

¹⁴⁸ Resolutie 2048(2015).

¹⁴⁹ Resolutie 2048(2015), para. 6.1., 6.2., 6.3. en 6.4.

¹⁵⁰ Resolutie 2048(2015), para. 6.2.1. en 6.2.2.

¹⁵¹ Resolutie 2048(2015), para. 6.2.4.

derde registratiemogelijkheid moeten hebben, en dat indien het geslacht van intersekse personen bij geboorte niet correct is vastgesteld, zij de mogelijkheid moeten hebben dit op basis van zelfidentificatie te veranderen. Ook dient onderzocht te worden geslachtsregistratie optioneel te maken.¹⁵²

De Commissaris voor de Rechten van de Mens van de Raad van Europa heeft in het verleden ook bijgedragen aan de promotie van gelijke rechten voor trans* en intersekse personen. De Commissaris doet een aanbeveling om een derde registratiemogelijkheid te creëren, om zo het recht op zelfbeschikking te faciliteren.¹⁵³

4.3.2. De Europese Unie en geslachtsregistratie

Het FRA heeft in de afgelopen jaren meerdere rapporten gepubliceerd over de positie van LHBTI+ personen. Zij verrichten onderzoek en adviseren de EU en lidstaten hoe om te gaan met het verbeteren van de positie van deze minderheid.

In de loop van de jaren zijn genderidentiteit en intersekse nadrukkelijk onderzocht door FRA.¹⁵⁴ Ook geslachtsregistratie en juridische erkenning van het gender van trans*personen, werd onderzocht.¹⁵⁵ Een derde van de trans*personen voelde zich gediscrimineerd wanneer zij een identificatiedocument moesten tonen en de geslachtsregistratie daarop onjuist was. 87% van de trans*personen hebben verklaard dat een makkelijkere juridische procedure om geslachtsregistratie aan te passen, hen een comfortabeler leven zou laten leiden.¹⁵⁶ FRA concludeert dat EU-staten het mogelijk moeten maken voor trans*personen om juridische erkenning van hun beleefde genderidentiteit te bewerkstelligen.¹⁵⁷ Deze procedures dienen dan ook toegankelijk, transparant en efficiënt te zijn. Dit wordt tevens benadrukt in de *Recommendation of the Committee of Ministers* van de Raad van Europa, waar de EU veelal aansluiting bij zoekt.¹⁵⁸

Ook over geslachtsregistratie van intersekse kinderen heeft FRA zich uitgelaten.¹⁵⁹ Geslachtsregistratie forceert de ouders, medische professionals en ambtenaren om een geslacht direct na de geboorte te laten registeren, aldus FRA. Deze opties bestaan over het algemeen enkel uit de mogelijkheid ‘man’ of ‘vrouw’. Door deze binaire opvatting ontstaat

---

¹⁵² Resolutie 2191(2017), para. 7.3.3 - 7.3.4.

¹⁵³ Commissioner for Human Rights 2015, p. 9.

¹⁵⁴ Zie FRA 2014 en FRA 2015.

¹⁵⁵ FRA 2014.

¹⁵⁶ FRA 2014, p. 11.

¹⁵⁷ FRA 2014, p. 19.

¹⁵⁸ Recommendation CM/Rec(2010)5, para. 21.

¹⁵⁹ FRA Paper 2015.

volgens FRA een vermeende ‘medische noodzaak’ voor behandeling en operatie van kinderen.¹⁶⁰

4.3.3. Ontwikkelingen binnen Europa

Ten aanzien van de leeftijdsgrenzen zijn er in Europa grote verschillen die aan verandering onderhevig zijn. Terwijl geslachtsregistratie in Denemarken en bijvoorbeeld Spanje en Letland enkel toegankelijk is voor meerderjarigen, zijn deze procedures in andere Europese landen wel toegankelijk voor minderjarigen.

In Italië en Malta kunnen ouders een aanvraag doen bij de rechtbank om de registratie te veranderen.¹⁶¹ Voor Ierland (2015), België (2017) en Portugal (2018) geldt hetzelfde, al moeten minderjarigen daar wel de leeftijd van zestien jaar hebben bereikt én is de procedure voor minderjarigen met meer waarborgen omkleed.¹⁶² Deze waarborgen kunnen bestaan uit ouderlijke toestemming, een positieve beoordeling van een kinderpsychiater, een endocrinoloog, of bijvoorbeeld een kinderarts.¹⁶³

In Noorwegen kunnen zestienplussers zelf een aanvraag doen en zelfs voor kinderen tussen de zes en vijftien jaar is een procedure. Deze kinderen kunnen door middel van hun ouders een aanvraag doen, met specifieke regelingen als de ouders het ermee oneens zijn.¹⁶⁴

Derde gender/non-binaire registratie

Maar één land geeft mensen de mogelijkheid om een non-binair gender te laten registreren: Malta. In zowel Oostenrijk, Duitsland als België, zijn recentelijk (2017, 2018 en 2019) rechterlijke uitspraken gedaan waarin het recht op erkenning van een derde gender wordt bevestigd.¹⁶⁵

4.4. Tussenconclusie

In dit hoofdstuk is onderzocht of, en hoe, de internationale en Europese wet- en regelgeving kan worden toegepast op de situatie van trans*personen en -kinderen. Tot op heden is weinig tot niets geschreven over de juridische erkenning van genderidentiteit van kinderen.

---

¹⁶⁰ FRA Paper 2015, p. 4.

¹⁶¹ Van den Brink en Dunne 2018, p. 65.

¹⁶² Van den Brink en Dunne 2018, p. 66.

¹⁶³ Van den Brink en Dunne 2018, p. 66.

¹⁶⁴ Van den Brink en Dunne 2018, p. 66.

¹⁶⁵ Verfassungsgerichtshof 14 maart 2018, E 2918/2016-29; Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916; Grondwettelijk Hof van België 19 juni 2019, nr. 99/2019

Aanknopingspunten die het IVRK echter wel biedt, zien op de afwezigheid van leeftijdsgrenzen, de ontwikkelende vermogens van kinderen, de positie van ouders en kinderen ten opzichte van elkaar.

Het IVRK hanteert geen leeftijdsgrenzen met betrekking tot participatie, maar laat dit afhangen van de ontwikkelende vermogens van een kind en diens maturiteit. Ook is niet gespecificeerd wat de precieze positie van de ouders ten overstaan van de minderjarige is. Ouders treden naar mate de maturiteit van kinderen, meer op de achtergrond. Oudere trans*- en intersekse kinderen zouden meer zeggenschap moeten krijgen in deze procedure. Het recht op participatie van de minderjarige is dan ook een centraal beginsel in deze discussie.

Het is onduidelijk hoe deze rechten uitwerken in deze specifieke situatie van intersekse en trans*kinderen. Duidelijk is wel dat het door de holistische werking van het IVRK mogelijk is om het recht op identiteit in het belang van het kind te interpreteren. Er is ruimte om niet alleen naar geslacht, maar ook naar genderidentiteit te kijken. De erkenning van deze genderidentiteit is niet alleen in het belang van het kind, ook de juridische erkenning daarvan in documenten versterkt de positie van het kind.

Uit Europese resoluties blijkt de wens voor een derde registratiemogelijkheid, zodat de rechten van intersekse en trans*personen worden gewaarborgd. Toch kan terecht de vraag worden gesteld of het wel in het belang van een jong kind is om het juridische geslacht te veranderen.

De *Yogyakarta Principles* plus 10 vormen een internationale standaard voor geslachtsregistratie. *Principle* 31 benadrukt dat wijziging van geslachtsregistratie toegankelijk moet zijn ongeacht leeftijd. De internationale wet- en regelgeving wordt, zeker door middel van deze *Yogyakarta Principles*, steeds meer uitgebreid en van toepassing geacht voor trans*kinderen.

In Europa wordt er per jaar (minstens) één nieuw land toegevoegd aan de lijst van landen waar geslachtsregistratie extensiever geregeld is voor trans*personen. Aansluitende wet- en regelgeving zou deze ontwikkeling in de toekomst enkel kunnen versterken.

“The state has told me who I am the whole time and I didn’t even know”¹⁶⁶

---

¹⁶⁶ Transgender adolescent, geciteerd in Sørli 2017, p. 94.

5. Vergelijking met Duitse en Maltese wetgeving

5.1. Inleiding

Uit hoofdstuk 3 blijkt dat de Nederlandse wetgeving (nog) geen mogelijkheid kent voor een derde registratieoptie. Ook is er voor minderjarigen onder de zestien geen mogelijkheid hun geslacht te veranderen; niet in het andere binaire geslacht en niet in 'X'. In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe de wet- en regelgeving met betrekking tot geslachtsregistratie in zowel Duitsland als Malta tot stand is gekomen en in hoeverre de Nederlandse wetgever van de door Duitsland en Malta gemaakte fouten en geboekte successen kan leren. Duitsland en Malta zijn specifiek gekozen voor dit onderzoek omdat beide landen recentelijk een grote ontwikkeling hebben doorgemaakt met betrekking tot geslachtsregistratie.

In 2015 werd een nieuwe wet betreffende genderidentiteit in Malta omschreven als baanbrekend en inspirerend door onder meer Human Rights Watch en TGEU.¹⁶⁷

In Duitsland reguleren de *Transsexuellengesetz* (TSG) en de *Personenstandsgesetz* (PStG) het juridisch geslacht en de verandering daarvan. In 1980 werd de TSG ook baanbrekend genoemd en zelfs omgedoopt tot 'de meest progressieve wet in de wereld', maar tegenwoordig is er veel kritiek op de huidige regeling van geslachtsregistratie.¹⁶⁸

Allereerst zal aandacht worden besteed aan Malta en de ontwikkeling van transgenderrechten aldaar, waarna de huidige *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act* (GIGESC) wordt toegelicht. Vervolgens wordt de Duitse wetsgeschiedenis betreffende geslachtsregistratie vanaf 1980 uiteengezet. De ontwikkeling van de afgelopen twee jaar, met name de uitspraak van het *Bundesverfassungsgericht* waarin de wetgever verplicht werd een derde registratieoptie te creëren, en de beslissing van de *Bundestag* daaromtrent worden vervolgens besproken. Tot slot wordt afgesloten met een tussenconclusie. Ook hier zullen de drie voornaamste onderwerpen van dit onderzoek naar voren komen, namelijk de leeftijdsgrenzen, de creatie van een derde registratieoptie en de invulling daarvan.

---

¹⁶⁷TGEU, "Malta Adopts Ground-Breaking Trans and Intersex Law", 1 april 2015; HRW, "Dispatches: Malta's Inspiring Gender Recognition Law", 1 april 2015.

¹⁶⁸ Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität 2017, p. 5.

5.2. Malta

5.2.1. De ontwikkeling van transgenderrechten

Voor 2004 kende de Maltese wetgeving geen mogelijkheid om het geslacht op geboortekten of identiteitsdocumenten te wijzigen, ook niet na geslachtsveranderende operaties. Naar aanleiding van een aantal rechtszaken, is uiteindelijk Act XVIII of 2004 gecreëerd.¹⁶⁹ In de *Gilford* zaak heeft het constitutionele hof geconcludeerd dat het recht op privacy van de transgender persoon werd geschonden indien in de registers vermeld stond dat de verzoeker een geslachtsveranderende operatie had ondergaan.¹⁷⁰ Het hof evalueerde het standpunt van de verzoeker om een geheim register op te stellen, waarin de gewijzigde geslachtsregistratie wel opgenomen is. In dat geval is er geen privacy schending indien iemand een afschrift van de geboortekte van een postoperatieve transgender persoon opvraagt.¹⁷¹ Het Maltese recht kende al een geheim register voor geadopteerden.¹⁷²

Act XVIII of 2004, introduceerde de artikelen 257A tot en met 257D en die creëerden de mogelijkheid en regels voor wijziging van de geslachtsregistratie. De verzoeker moest ongetrouwd zijn en in Malta wonen. Het gerecht moest vervolgens oordelen of de verzoeker permanent tot het geslacht behoorde dat de persoon claimde. Uit artikel 257A(2) volgde dat er twee opties zijn, of de verzoeker had een geslachtsveranderende operatie ondergaan, of de verzoeker ‘heeft anderzijds altijd tot dat geslacht behoord’. Geconcludeerd kan worden dat er dus niet per definitie een geslachtsveranderende operatie moest zijn ondergaan.¹⁷³

Er was veel kritiek op de artikelen 257A-257D, waardoor *Malta Gay Rights Movement* dan ook positief tegenover het wetsvoorstel van de GIGESC Act stond. Deze wet heeft bovenstaande artikelen vervangen.¹⁷⁴

5.2.2. De Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act 2015

Alle inwoners van Malta hebben een recht op erkenning van hun genderidentiteit, aldus artikel 3 GIGESC Act. Uit sub c volgt dat zij het recht hebben om tevens op deze wijze erkend te worden in officiële documenten. Genderidentiteit betreft een interne en individuele

---

¹⁶⁹ Malta Gay Rights Movement 2010, p. 14.

¹⁷⁰ Qorti Kostituzzjonali 9 oktober 2001, app. no. 455/93 (*Gilford*).

¹⁷¹ Malta Gay Rights Movement 2010, p. 16.

¹⁷² Artikel 269 Civil Code.

¹⁷³ Malta Gay Rights Movement 2010, p. 18.

¹⁷⁴ Malta Gay Rights Movement 2010, p. 20-39.

ervaring, die niet gelijk hoeft te zijn aan het geboortegeslacht. Geslachtseigenschappen betreffen de chromosomale, gonadale en anatomische eigenschappen van een persoon.¹⁷⁵ Artikel 3 lid 4 garandeert dat zij hiervoor geen medisch bewijs hoeven te leveren. Dit artikel is opgesteld in een periode waarbij de internationale tendens was om vereisten van fysieke aanpassingen uit nationale wetten te verwijderen.¹⁷⁶ Malta heeft het vereiste van fysieke aanpassing niet enkel verwijderd, maar ook verboden.

Het proces van wijziging van de geslachtsregistratie volgt uit artikel 4 jo. artikel 5 GIGESC Act. Uit artikel 4 lid 2 volgt dat de persoon die wijziging verzoekt, een aantekening van registratie bij een notaris dient te doen. In die aantekening, dient 1. een kopie van de geboorteakte, 2. een duidelijke, geïnformeerde verklaring dat de toegewezen registratie onjuist is, 3. een specificatie van de genderidentiteit en 4. de nieuwe gewenste voornaam te worden vermeld.¹⁷⁷ Deze wet garandeert dat er geen gatekeepers zijn die de toegang tot dit recht versperren.¹⁷⁸

Leeftijdsgrenzen

De registratie bij geboorte kan worden uitgesteld totdat de genderidentiteit van een kind is vastgesteld.¹⁷⁹ De wettelijk vertegenwoordigers moeten wel voordat de minderjarige de leeftijd van achttien heeft bereikt, een aanvraag indienen zodat de geboorteakte gewijzigd wordt.¹⁸⁰ Wettelijk vertegenwoordigers van minderjarigen kunnen een aanvraag bij het civiele gerecht indienen, om de geslachtsregistratie van de minderjarige te wijzigen in de gewenste, werkelijke genderidentiteit van de minderjarige, indien door de ouders wel een keuze is geregistreerd.¹⁸¹ Het belang van het kind staat expliciet vermeld in artikel 7 lid 2 sub a GIGESC Act. Bij een wijzigingsverzoek dient dit belang dan ook centraal te staan.¹⁸² Ook dient aan de mening van een kind, naar gelang hun maturiteit en leeftijd, gepast gewicht te worden gehecht.¹⁸³ Indien de wettelijk vertegenwoordigers geen aanvraag willen doen, kan jeugdzorg vervangende toestemming verzoeken bij de rechter.¹⁸⁴

---

¹⁷⁵ Artikel 2 GIGESC Act.

¹⁷⁶ Van den Brink en Dunne 2018, p. 60.

¹⁷⁷ Artikel 5(1) GIGESC Act.

¹⁷⁸ Scherpe e.a. 2018, p. 359.

¹⁷⁹ Artikel 278(c) Civil Code; FRA Paper 2015, p. 5.

¹⁸⁰ Artikel 7(4) GIGESC Act.

¹⁸¹ Artikel 7(1) GIGESC Act; Van den Brink & Dunne 2018, p. 65.

¹⁸² Van den Brink 2017, p. 50.

¹⁸³ Artikel 7(2)(b) GIGESC Act.

¹⁸⁴ Van den Brink 2017, p. 50.

Terwijl de meeste landen een minimumleeftijd voor wijziging van de geslachtsregistratie hebben ingesteld, kent de Maltese wet deze niet.¹⁸⁵ Uit de literatuur blijkt dat een succesvol verzoek van een éénjarig kind uitgesloten is, maar dat een verzoek van een zesjarige mogelijk wordt geacht.¹⁸⁶ Deze regelgeving doet recht aan de positie van de ontwikkelende vermogens van kinderen.

5.2.3. Reacties op de wet

De algemene tendens bij de ontvangst van de GIGESC Act, was die van enthousiasme. Toch zijn er een aantal (kleine) kritiekpunten.

De *Office of the Commissioner for Children and the Maltese Paediatric Association* heeft in een reactie op het wetsvoorstel benadrukt dat de positie van de wettelijk vertegenwoordigers een mogelijkheid geeft tot misbruik.¹⁸⁷ Ook achten zij het onwenselijk dat het gender van kinderen ongeregistreerd blijft. Het uitblijven van een registratie kan voor verwarring en verdriet zorgen, of zelfs tot psychologische gevolgen leiden.¹⁸⁸ TGEU vindt het spijtig dat voor minderjarigen niet dezelfde makkelijke procedure tot wijziging van het juridisch geslacht open staat.¹⁸⁹ Minderjarigen blijven afhankelijk van hun wettelijk vertegenwoordigers.

5.2.4. Gevolgen van de wet

Op 5 september 2017 heeft de Maltese regering een persbericht gepubliceerd waarin de mogelijkheid voor Maltese burgers om een ‘X’ op hun identificatiedocumenten te registreren, introduceert.¹⁹⁰ Dit was een voornemen van de Maltese regering sinds het opstellen van hun *LGBTIQ Action Plan* in 2015.¹⁹¹ De minister voor Europese Aangelegenheden en Gelijkheid, Helena Dalli, omschreef de introductie van de ‘X’ als ‘een licentie om te zijn wat iemand voelt te zijn’.¹⁹² Rijbewijzen hebben tot op heden überhaupt geen verwijzing naar het geslacht van de eigenaar.¹⁹³

---

¹⁸⁵ Van den Brink en Dunne 2018, p. 65.

¹⁸⁶ Van den Brink 2017, p. 50.

¹⁸⁷ OCC en MPA 2014, p. 1.

¹⁸⁸ OCC en MPA 2014, p. 2.

¹⁸⁹ TGEU 2014, p. 2.

¹⁹⁰ PR171985en, 5 september 2017.

¹⁹¹ LGBTIQ Action Plan 2015-2017.

¹⁹² PR171985en, 5 september 2017.

¹⁹³ ILGA-Europe 2018, p. 18-19.

Ondanks de introductie van 'X' op identificatiedocumenten, blijft de binaire registratie van personen op hun geboorteakte in stand. In zaken waarbij het gaat om toegang tot rechten of services, zoals gezondheidszorg, geldt het geslacht zoals uit de geboorteakte volgt.¹⁹⁴ Ook hoeft de registratie van een 'X' op het paspoort niet in de weg te staan aan problemen met internationale reizen, omdat tevens een paspoort met een binaire registratie kan worden opgevraagd.¹⁹⁵

Het is onduidelijk hoeveel verzoeken van de wettelijk vertegenwoordigers betreffende minderjarige transgenders tot op heden zijn toegewezen. Van den Brink stelde dat tot medio oktober 2017 twee verzoeken zijn toegewezen aan minderjarigen van negen en dertien jaar.¹⁹⁶

5.3. Duitsland

5.3.1. De *Transsexuellengesetz* van 1980

Duitsland heeft een lange weg afgelegd als het gaat om transgenderwetgeving en de ontwikkeling daarvan. De TSG, *Transsexuellengesetz*, die op 1 januari 1981 in werking trad, is sindsdien ingrijpend veranderd, omdat (bijna) alle vereisten in strijd met de Duitse Grondwet werden geacht.¹⁹⁷ De TSG betrof enkel situaties van MTF- en FTM-transgenders. Voorafgaand aan de totstandkoming van deze wet, vond een geleidelijke verschuiving plaats van het juridisch begrip van geslacht als aangeboren en onveranderbaar, naar een begrip van de veranderlijkheid van geslacht.¹⁹⁸ Deze verschuiving betrof met name de vraag of het geslacht door de rechtbank aan de hand van de biologische factoren werd gedefinieerd, of dat meer belang aan de psyche werd gehecht.¹⁹⁹

In 1965 oordeelde het *Kammergericht* van Berlijn nog dat het geslacht van een persoon wordt bepaald door uiterlijke lichamelijke kenmerken, met name de geslachtskenmerken. De mentale houding van de persoon is niet doorslaggevend.²⁰⁰ Op 8 september 1970 veranderde het *Kammergericht* zijn standpunt. Het geslacht van een mens werd niet langer alleen bepaald door de geslachtsorganen en -kenmerken, maar ook door de psyche.²⁰¹

---

¹⁹⁴ ILGA-Europe 2018, p. 22.

¹⁹⁵ ILGA-Europe 2018, p. 22.

¹⁹⁶ Van den Brink 2017, p. 50.

¹⁹⁷ Scherpe e.a. 2018, p. 206.

¹⁹⁸ De Silva 2013, p. 100-101.

¹⁹⁹ De Silva 2013, p. 101.

²⁰⁰ De Silva 2013, p. 89; *Kammergericht* Berlijn 11 januari 1965, 1 W 2139/65.

²⁰¹ *Kammergericht* Berlijn 8 september 1970, 1 W 3047/69.

Toch bleef de beslissing om het juridische geslacht en de voornaam van de transgender persoon te veranderen afhankelijk van de rechtbank; elke rechtbank mocht zelf bepalen of een dergelijke beslissing een “verstoring van de staat, moraliteit en geïnstitutionaliseerde heteroseksualiteit” betrof.²⁰² Hier werd verschillend over geoordeeld.²⁰³ Ondanks de veranderbaarheid van de definitie van geslacht in de jaren zeventig en de beslissingen van de rechtbanken, bleef de binaire opvatting van geslacht hetzelfde. Transgender personen werden geacht een pathologische en gebrekkige seksuele ontwikkeling te hebben.²⁰⁴ De tendens in aanloop naar de TSG van 1981 was derhalve dat een transgender persoon enkel als het andere geslacht zou worden erkend, als een geslachtsoperatie heeft plaatsgevonden.²⁰⁵

Een belangrijk vereiste in de TSG van 1981 bleek dan ook de geslachtsveranderende operatie. Bijna alle vereisten voor juridische geslachtsverandering zijn onconstitutioneel verklaard door het Hof.²⁰⁶ De leeftijdslimiet van 25 jaar werd in 1982 als eerste onconstitutioneel verklaard.²⁰⁷ Dit werd gevolgd door de uitspraak van 18 juli 2006, waarin het nationaliteitscriterium verviel. Juridische erkenning van het gewenste geslacht is een fundamenteel recht en de nationaliteit van een transgender persoon kon niet in de weg staan van de erkenning daarvan.²⁰⁸ Vereist was ook dat de transgender persoon ongetrouwd was. Op 27 mei 2008 oordeelde het *Bundesverfassungsgericht* dat een inmiddels getrouwd (heteroseksueel) stel bescherming geniet, ook als één van de personen in transitie gaat, ook dit vereiste verviel dus.²⁰⁹ Het Hof benadrukte dat deze beoordeling niet betekent dat het huwelijk voor stellen van gelijk geslacht werd geïntroduceerd.²¹⁰ Dit gebeurde pas in 2017.²¹¹ Het vereiste van de geslachtsveranderende operatie en het sterilisatievereiste verviel als laatste, in 2011. Het Hof verklaarde, net als in 2008, dat een keuze tussen twee grondrechten onconstitutioneel is.²¹² De drie vereisten die zijn overgebleven in de TSG, zijn: 1. het gevoel dat die persoon tot het andere geslacht behoort, 2. het gevoel van ‘dwang’ om

---

²⁰² De Silva 2013, p. 94.

²⁰³ Zie Kammergericht 7 november 1957, 1 W 1840/57, Landgericht Münster 31 januari 1963, 5 T 725/61 en Bundesverwaltungsgericht 6 december 1968.

²⁰⁴ De Silva 2013, p. 101.

²⁰⁵ De Silva 2013, p. 102.

²⁰⁶ Scherpe e.a. 2018, p. 206.

²⁰⁷ Bundesverfassungsgericht 16 maart 1982, 938/81; Scherpe e.a. 2018, p. 206.

²⁰⁸ Bundesverfassungsgericht 18 juli 2006, 116/243.

²⁰⁹ Bundesverfassungsgericht 27 mei 2008, 121/175.

²¹⁰ Scherpe e.a. 2018, p. 207.

²¹¹ §1353 Bürgerliches Gesetzbuch.

²¹² Bundesverfassungsgericht 11 januari 2011, 3295/07.

als het gewenste geslacht te leven, over een periode van drie jaar, 3. er is een grote kans dat de wens in de toekomst niet zal veranderen.

5.3.2. De Personenstandsgesetz van 2013

In 2013 is lid 3 aan artikel 22 van het PStG, de Wet op de Burgerlijke Stand, toegevoegd.²¹³ Dit houdt in dat “indien het kind niet kan worden toegewezen aan het vrouwelijke of mannelijke geslacht, dit kind zonder een dergelijke indicatie moet worden opgenomen in de burgerlijke stand”. Deze wijziging werd internationaal ook wel de ‘derde gender-wet’ genoemd.²¹⁴ Voor aanpassing van deze wet waren de ouders verplicht het geslacht van hun pasgeborene binnen één week aan te geven bij de burgerlijke stand.²¹⁵ De wijziging in 2013 was met name bedoeld om de druk van ouders van intersekse kinderen om hun kind geslachtsconformerende operaties te laten ondergaan, te verlagen.²¹⁶

De Duitse Ethiekraad heeft in 2012 een onderzoek gedaan naar de positie van intersekse personen en daar een standpunt over ingenomen.²¹⁷ Zij concludeerden dat de dichotome indeling van ‘man’ en ‘vrouw’, in tegenspraak is met de fundamentele mensenrechten. De erkenning van een derde geslacht zou wel voldoende rekening houden met de rechten van trans* en intersekse personen.²¹⁸ Wel achten zij een derde geslacht een tijdelijke oplossing, omdat er ook mensen zijn die zich noch als man, noch als vrouw, noch als derde gender willen registreren.²¹⁹ Parlementariër Jelpke achtte het ‘jammer’ dat de mogelijkheid om een nieuwe, derde, categorie te introduceren, niet door de Bundestag was benut.²²⁰ De wijziging betrof namelijk enkel de mogelijkheid het kind ‘blanco’ te registreren. Blanco-registratie is het achterwege laten van registratie.

Ondanks dat deze wijziging positief werd ontvangen door de media, is er met name door intersekse activisten en belangenorganisaties veel kritiek op geuit. OII stelde dat artikel 22 lid 3 PStG een verplichting vormt in plaats van een keuze of potentiële mogelijkheid voor de ouders van intersekse kinderen.²²¹ Ook de NNID bevestigt dat standpunt. De NNID

---

²¹³ Artikel 10 lid 2 van de Gesetz zur Änderung personenstandsrechtlicher Vorschriften, 7 mei 2013.

²¹⁴ <https://www.bustle.com/p/germanys-third-gender-law-takes-effect-gives-intersex-people-legal-recognition-15581256>; <https://edition.cnn.com/2018/12/29/health/third-gender-law-germany-grm-intl/index.html>.

²¹⁵ §21(1) No. 3 Personenstandsgesetz; Scherpe e.a. 2018, p. 370.

²¹⁶ Deutscher Bundestag Plenarprotokoll 31 januari 2013, 17/219, p. 27220 (C).

²¹⁷ Deutscher Etikrat 2012, p. 139.

²¹⁸ Deutscher Etikrat 2012, p. 139.

²¹⁹ Deutscher Etikrat 2012, p. 142.

²²⁰ Deutscher Bundestag Plenarprotokoll 31 januari 2013, 17/210, p. 27220 (D).

²²¹ OII, “Sham package for Intersec: Leaving sex entry open is not an option”, 2013.

benadrukt dat er geen ‘derde hokje’ ontstaat, maar dat de bestaande hokjes niet gebruikt zullen worden.²²² Het *Bundesgerichtshof* heeft in 2016 bevestigd dat er geen nieuw geslacht gecreëerd is en ook Helms concludeert dit.²²³ Het risico op stigmatisering is echter onverminderd aanwezig en OII schat de kans groot dat de ouders en dokters juist meer aanleiding voelen om voor geslachtsconformerende operaties en binaire geslachtsregistratie te kiezen.²²⁴ Bovendien blijft de basis voor geslachtsregistratie het biologische geslacht en wordt een aparte categorie gecreëerd waardoor uitsluiting plaatsvindt, aldus OII. Ook TGEU heeft zich negatief over de wijziging uitgelaten. Op grond van deze wet zijn trans*personen nog steeds niet in staat om een andere, derde, registratiemogelijkheid te kiezen. Voor trans*personen verandert er feitelijk niets en voor intersekse personen worden de omstandigheden slechter.²²⁵

Door het introduceren van deze bepaling is de bemoeienis van medici versterkt en wordt de registratie op basis van het biologisch geslacht verder verankerd, zoals ook al door OII gesteld. Deze wet ontnemt trans*personen de mogelijkheid om op basis van zelfidentificatie hun gender kenbaar te maken en werkt kwetsbaarheid in de hand, aldus Neuman Wippler.²²⁶

Helms stelt dat de provisie wel degelijk een mogelijkheid inhoudt voor de ouders en dat er dus geen verplichting ontstaat om een intersekse baby niet te registreren. De ouders hebben de keuze om artikel 22 lid 3 PStG te gebruiken, of om het meest aanwezige geslacht te registreren. Helms merkt echter op dat een keuze van de ouders om hun intersekse kind als het ‘meest aanwezige’ geslacht te registreren, een definitieve keuze is, terwijl pas later kan blijken dat het kind intersekse is.²²⁷ In dat geval is het niet mogelijk om het geslacht alsnog blanco te laten registreren en staat de optie dus maar open voor een beperkt aantal personen.

---

²²² NNID, “Geen derde geslacht in Duitsland”, 2013.

²²³ Bundesgerichtshof 22 juni 2016, ECLI:DE:BGH:2016:220616BXIIZB52.15.0, para. 16; Helms 2015, p. 27-28.

²²⁴ OII, “Sham package for Intersex: Leaving sex entry open is not an option”, 2013.

²²⁵ TGEU, “An option that is no option – Germany’s new law on registering intersex infants”, 2013.

²²⁶ Neuman Wippler 2016, p. 515.

²²⁷ Scherpe e.a. 2018, p. 372-373.

5.3.3. ‘Divers’ als registratieoptie

5.3.3.1. Uitspraak 10 oktober 2017

In 2017 moest het *Bundesverfassungsgericht* zich buigen over de zaak die in juni 2016 door het *Bundesgerichtshof* was behandeld. Vanja, een intersekse persoon, wilde de huidige registratie als ‘vrouw’ veranderen in ‘inter/divers’.²²⁸ Het *Bundesgerichtshof* bevestigde echter dat de weigering van de burgerlijke stand om Vanja als ‘inter/divers’ te registreren, toegestaan was. In oktober 2017 heeft het *Bundesverfassungsgericht* een uitspraak gedaan in deze zaak en verklaard dat er een ‘positieve’ mogelijkheid in de *Personenstandgesetz* moest komen om intersekse en trans*personen de optie te geven zich anders dan ‘man’ of ‘vrouw’ te registreren.²²⁹ Deze ‘positieve mogelijkheid’ houdt in dat er een andere optie dan ‘man’ en ‘vrouw’ moest komen, en dat het blanco laten van de geslachtsregistratie, zoals in 2013 mogelijk werd gemaakt, niet voldoende is.²³⁰

Het gerecht geeft een uitgebreide motivatie waarom “het dwingen van personen om hun geslacht te registreren, terwijl je weigert hen een mogelijkheid te geven zich anders dan ‘man’ of ‘vrouw’ te registreren, niet is gebaseerd op een gepast, noodzakelijk en geschikt, legitiem doel”.²³¹ De grondwet vereist niet dat de burgerlijke stand uitsluitend binair is in termen van geslacht en staat dan ook niet in de weg van een derde genderidentiteit, naast ‘man’ en ‘vrouw’.²³² Ook kunnen de belangen van derden niet rechtvaardigen dat er geen derde registratiemogelijkheid is, omdat de status van mannen en vrouwen onaangetast blijft, ook als een derde gender wordt erkend.²³³ Alleen omdat de mogelijkheid bestaat om zich anders dan ‘man’ of ‘vrouw’ te registreren, betekent geen verplichting voor mensen om dat ook daadwerkelijk te doen.²³⁴ Dat er kosten aan het bewerkstelligen van een derde geslachts optie verbonden zijn, weegt niet op tegen de schending van het fundamentele recht op erkenning van de genderidentiteit. Ook organisatorische belangen van de staat, ofwel werkprocessen, kunnen niet in de weg staan van een erkenning van een derde geslachts optie.²³⁵

Het gerecht concludeert dat personen die zich noch als man noch als vrouw identificeren, gediscrimineerd worden omdat zij “in het huidige recht moeten accepteren dat

---

²²⁸ Bundesgerichtshof 22 juni 2016, ECLI:DE:BGH:2016:220616BXIIZB52.15.0.

²²⁹ Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916.

²³⁰ Scherpe e.a. 2018, p. 378.

²³¹ Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916, r.o. 49 e.v.

²³² Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916, r.o. 50.

²³³ Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916, r.o. 51.

²³⁴ Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916, r.o. 51.

²³⁵ Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916, r.o. 52-53.

zij of incorrect als ‘man’ of ‘vrouw’ geregistreerd zijn, of dat zij blanco geregistreerd staan.” Trans*personen zijn bijzonder kwetsbaar in de maatschappij waar enkel binair geslacht erkend wordt. Ondanks dat de wetgever geen rekening heeft gehouden met een derde gender toen de Grondwet in 1949 werd opgesteld, kan met de kennis van vandaag over genderidentiteiten, niet worden ontkend dat deze personen ook dienden te worden beschermd tegen discriminatie.²³⁶

De conclusie van het *Bundesverfassungsgericht* is dat §21(1)(3) jo. §22(3) PStG in strijd is met §1(1) en §3(3) van de Grondwet. Het gerecht heeft opdracht gegeven aan de wetgever wetgeving op te stellen die wel verenigbaar is met het gelijkheidsbeginsel van §1(1) en 3(3) Grondwet.²³⁷

5.3.3.2. Beslissing Bundestag

De opdracht aan de *Bundestag* was duidelijk: 1. schaf het vereiste om geslacht te registreren af, of 2. creëer nieuwe registratieopties.²³⁸ In het wetsvoorstel van de Duitse regering, van 1 oktober 2018, bieden zij een oplossing voor het ‘probleem’ waarmee zij door de rechter zijn geconfronteerd. Er wordt in artikel 22(3) PStG een extra mogelijkheid gecreëerd, door de categorie ‘divers’ toe te voegen.²³⁹ De wetgever heeft benadrukt dat het om een kan-bepaling en geen moet-bepaling gaat.²⁴⁰ Een latere verklaring, dus herregistratie, wordt in artikel 45b PStG gecreëerd.

Er is gekozen voor ‘divers’ omdat de genderidentiteit een subjectief en individueel aspect is, en er dus geen universele definitie voor alle identiteiten mogelijk is.²⁴¹ Personen waarbij sprake is van ‘variatie van geslachtsontwikkeling’ en die dus niet in de categorie ‘man’ of ‘vrouw’ kunnen worden geplaatst, wordt de mogelijkheid geboden om dit door middel van een medische verklaring bij de burgerlijke stand te wijzigen.²⁴² Deze medische verklaring toont aan dat er sprake is van een interseks conditie bij de persoon die aanpassing verzoekt.

---

²³⁶ Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916, r.o. 57-60.

²³⁷ Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916, 1.

²³⁸ Van den Brink en Dunne 2018, p. 67; Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017, ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916.

²³⁹ Gesetzentwurf 19/4669, p. 1.

²⁴⁰ Beschlussempfehlung und Bericht 19/6467, p. 13.

²⁴¹ Gesetzentwurf 19/4669, p. 7.

²⁴² Gesetzentwurf 19/4669, p. 1 en p. 7.

De reikwijdte van de regelgeving is derhalve beperkt tot intersekse personen. De Bundestag voldoet, aldus het wetsvoorstel, aan de vereisten van het *Bundesverfassungsgericht*.²⁴³

De wetgever heeft afgezien van de mogelijkheid om geslachtsregistratie af te schaffen, omdat de registratie in het geboorteregister bewijskracht heeft en de rechtspositie van personen ernstig verzwakt wordt indien hun geslacht niet wordt geregistreerd.²⁴⁴ Het betreft een korte afwijzing van het idee, zonder verdere uitleg.

Leeftijdsgrenzen

Voor minderjarigen heeft de regering speciale regels voor ogen. Vanaf veertien jaar kunnen minderjarigen zelf, weliswaar met toestemming van hun wettelijk vertegenwoordigers, de medische verklaring inleveren en verzoeken de registratie te veranderen.²⁴⁵ Vereist is wel dat zij een voldoende onafhankelijke beslissing kunnen nemen. De leeftijdsgrens van veertien jaar is gekozen om aan te sluiten bij andere wetten, maar ook omdat in het algemeen een kind van veertien jaar het beslissingsvermogen bezit om de eigen genderidentiteit te identificeren.²⁴⁶ De toestemming van de ouders is met name nodig omdat ‘het proces in deze levensfase nog in beweging is’. Minderjarigen jonger dan veertien jaar, of handelingsonbekwame of gehandicapte kinderen, zijn afhankelijk van hun wettelijk vertegenwoordigers.²⁴⁷

5.4. Tussenconclusie

Uit het voorgaande kan de conclusie worden getrokken dat geslachtsregistratie in zowel Malta als Duitsland hoog op de agenda van de regering staat.

De Maltese wet verwijst naar het IVRK en het belang van het kind, uit artikel 3 IVRK, dient expliciet te worden getoetst bij een verzoek tot wijziging van de geslachtsregistratie. Tevens kent de Maltese wetgeving geen leeftijdsgrenzen en wordt het wijzigen van de geslachtsregistratie al mogelijk geacht voor minderjarigen vanaf zes jaar. In ieder geval dient rekening te worden gehouden met de mening van het kind, aan de hand van diens maturiteit en leeftijd. Sinds een jaar is het tevens mogelijk voor Maltese burgers, en dus ook minderjarigen, om het geslacht als ‘X’ te laten registreren. Zowel intersekse als

---

²⁴³ Gesetzentwurf 19/4669, p. 7.

²⁴⁴ Gesetzentwurf 19/4669, p. 8.

²⁴⁵ Gesetzentwurf 19/4669, p. 8; Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität 2017, p. 17.

²⁴⁶ Gesetzentwurf 19/4669, p. 10-11; Änderungsantrag 19/6476, p. 3.

²⁴⁷ Gesetzentwurf 19/4669, p. 8.

trans*personen hebben in Malta de mogelijkheid een non-binair identificatiedocument te verzoeken.

De Duitse wet verschilt wezenlijk van de ruime wetgeving in Malta en kent zowel leeftijdsgrenzen als een medische verklaring. Veertien-plussers, met toestemming van hun ouders, kunnen zelfstandig een verzoek doen voor wijziging van de geslachtsregistratie. Een belangrijk vereiste hierbij is de medische verklaring die zij moeten overhandigen. Uit die medische verklaring moet blijken dat de verzoeker een intersekse conditie heeft. Het is in Duitsland dan ook niet mogelijk om van een non-binaire registratie voor trans*personen te spreken. Trans*personen worden uitgesloten voor het registreren als ‘divers’, omdat een medisch attest nodig is.

Het recht op genderidentiteit wordt in beide landen, weliswaar op verschillende manieren en in verschillende gradaties, gewaarborgd. In beide landen is herregistratie van het geslacht van minderjarigen mogelijk. De procedure in Malta is echter gemakkelijker en inclusiever dan de procedure in Duitsland. Malta lijkt dan ook beter aan te sluiten bij de rechten die in het IVRK en het EVRM zijn gewaarborgd. Niet ontkend wordt dat een gerechtelijke procedure voor een minderjarige een grote impact heeft, maar de Maltese procedure kent de expliciete waarborg dat het belang van het kind centraal staat, en dat gewicht moet worden gehecht aan de mening van het kind. Vooralsnog is deze regeling niet in de Duitse wetgeving geïntroduceerd. Ook de medische verklaring is een extra bezwaar die in de Duitse procedure een centrale rol speelt. Deze regeling sluit trans*kinderen uit van de juridische erkenning van hun genderidentiteit.

In de procedure in Malta is een waarborg geïntroduceerd indien het kind en zijn wettelijk vertegenwoordigers een conflict betreffende de registratie hebben. De wettelijk vertegenwoordigers dienen de aanvraag namelijk namens de minderjarige in te dienen, maar als zij dit weigeren te doen, kan de jeugdzorginstantie vervangende toestemming verzoeken bij de rechter. De rechter kan dan vervolgens vervangende toestemming verlenen zodat de geslachtsregistratie alsnog aangepast kan worden. In de Duitse wet is een soortgelijke regeling niet geïntroduceerd. Minderjarigen zijn dus volledig afhankelijk van instemmende en welwillende wettelijk vertegenwoordigers. Het is onduidelijk hoe de belangen van de intersekse minderjarige wordt behartigd indien er sprake is van een conflict.

Beide landen kunnen als voorbeeld voor de Nederlandse wetgeving dienen. Ondanks de kritiek die de Duitse wetgeving in de afgelopen periode heeft ontvangen, kan de ontwikkeling van de wet vergeleken worden met de maatschappelijke tendens in Nederland. De uitspraak van het Bundesverfassungsgericht, heeft eenzelfde suggestie voor de regering als de uitspraak van de Rechtbank Limburg in Nederland. De Duitse wetgever heeft vervolgens het vereiste van een medische verklaring geïntroduceerd, terwijl daardoor een regeling exclusief voor intersekse personen komt. Dit is een discussiepunt dat aandacht verdient, om de belangen van intersekse en trans*kinderen te beschermen. De Nederlandse wetgever zou deze fout van de Duitse wetgever dan ook moeten vermijden, door geen medische verklaring te verlangen en de regeling voor alle intersekse en trans*personen open te stellen. De Maltese procedure is met name een voorbeeld voor de Nederlandse wetgever omdat het gebaseerd is op het zelfbeschikkingsrecht en met allerlei scenario's rekening wordt gehouden, zo is er de waarborg indien een conflict plaatsvindt, is er de verwijzing naar de IVRK-rechten en zijn er geen restricties van leeftijdsgrenzen.

“Legal gender recognition is extremely important because people only get one life and they need to live it as who they feel they are.”²⁴⁸

---

²⁴⁸ Transgender adolescent, geciteerd in Amnesty International 2014, p. 30.

6. Conclusie

Genderidentiteit is een ‘hot topic’, zowel op televisie, als in de commercie. Ook op juridisch niveau is steeds meer aandacht voor de genderdiversiteit van personen. Dit onderzoek geeft inzicht in geslachtsregistratie algemeen, maar met name is gekeken naar minderjarigen onder de zestien jaar, die intersekse of trans* zijn. De vraag is hoe Nederland hiermee omgaat. Als voorloper ten tijde van de Transgenderwet uit 1985, heeft Nederland zich sterk gemaakt voor de geslachtswijziging van transgender personen. Inmiddels heeft Nederland deze positie verloren, omdat de erkenning van trans*identiteiten en met name de positie van minderjarigen nihil is. Onderzocht is of het huidig wettelijk kader dan ook nog wel voldoet in het licht van de internationale kinderrechtenstandaard.

6.1. Bevindingen

Gesteld kan worden dat de Nederlandse wetgever in 1985 in het belang van transgender personen heeft gehandeld door de wettelijke erkenning van hun genderidentiteit te verankeren in wetgeving. Ook wetgeving waarbij het uitstellen van de geslachtsregistratie van kinderen waarbij het geslacht niet kon worden vastgesteld werd mogelijk gemaakt, maakte Nederland een voorloper op het gebied van de erkenning van intersekse kinderen. In 2014 verwijderde Nederland belangrijke vereisten als sterilisatie en de geslachtsveranderende operatie uit de wetgeving, waardoor de transgenderwetgeving toegankelijker werd en tot op heden blijft Nederland streven naar een betere regulering van de positie van transgenders en de toegankelijkheid van wijziging van de geslachtsregistratie. De Minister van Rechtsbescherming heeft in april nog bevestigd dat wijziging van de wetgeving noodzakelijk is omdat transgender personen last ervaren van de huidige regeling.

In het onderhavige afstudeeronderzoek is onderzocht of de Nederlandse wet- en regelgeving met betrekking tot geslachtsregistratie en de juridische erkenning van genderidentiteit aanpassing behoeft in het licht van de internationale kinderrechtenstandaard. Deze kinderrechtenstandaard werd met name gevormd door het IVRK en het EVRM, maar ook de Yogyakarta beginselen en Resoluties van de Raad van Europa zijn hierbij betrokken. Op Europees niveau blijkt een grote roep naar verruiming van geslachtsregistratiemogelijkheden. In de zogenoemde ‘transgenderresolutie’ was één van de vier pijlers zelfs “juridische geslachtsregistratie”. Het IVRK en het Comité hebben tot op heden weinig aandacht voor de positie van intersekse en trans*kinderen ten aanzien van hun geslachtsregistratie. De aanknopingspunten uit het IVRK: de afwezigheid van

leeftijdsgrenzen, de ontwikkelende vermogens van kinderen, de positie van ouders en kinderen ten opzichte van elkaar en genderidentiteit dat geacht wordt te vallen onder het non-discriminatiebeginsel en onder het recht op identiteit, bieden echter (voldoende) bescherming van kinderen met een non-binaire genderidentiteit.

De landen Malta en Duitsland werden onderzocht zodat een vergelijking tussen de Nederlandse wet- en regelgeving en die van deze landen kon worden getrokken. De wetgeving van Duitsland lijkt vooruitstrevend door de introductie van een ‘blanco’-registratieoptie in 2013 en de ‘divers’-registratieoptie in 2018, maar met name deze laatste registratie is problematisch, omdat het enkel toegankelijk is voor intersekse personen die een medisch attest kunnen overleggen. Malta daarentegen kent een wet op basis van zelfidentificatie en biedt mogelijkheid voor iedereen om het geslacht als ‘X’ te laten registreren.

Uit dit onderzoek blijkt dat er vier belangrijke problemen zijn te onderscheiden in het licht van deze discussie: 1. het onderscheid tussen intersekse en trans*personen, 2. de leeftijdsgrenzen en participatie, 3. het vereiste van een deskundigenverklaring of een verklaring op basis van zelfidentificatie en 4. als er dan voor een derde registratieoptie wordt gekozen, welke dan, ‘X’, ‘divers’, ‘blanco’, of nog iets anders.

Het onderscheid tussen intersekse en trans*personen komt met name aan de orde door de Duitse wetgeving. Ondanks dat het *Bundesgerichtshof* heeft geconcludeerd dat een optie voor intersekse en trans*personen moest komen, zodat zij zich anders dan ‘man’ of ‘vrouw’ kunnen registreren, heeft de *Bundestag* ervoor gekozen de registratieoptie ‘divers’ enkel open te stellen voor intersekse personen. Deze vernauwing van de betrokken groep zorgt voor uitsluiting van trans*personen en stigmatisering van intersekse personen. Bovendien is deze regeling in strijd met artikel 2 IVRK, omdat er onrechtmatig onderscheid wordt gemaakt tussen deze twee groepen. Uit de analyse van artikel 8 IVRK blijkt dat het recht op identiteit ook genderidentiteit omvat en niet enkel geslacht. Tevens wordt benadrukt hoe belangrijk het is dat kinderen in de gelegenheid worden gesteld hun identiteit te uiten. Nederlandse wetgeving biedt zowel intersekse als trans*personen geen derde registratiemogelijkheid. Door de geschiedenis heen is er altijd een sterk onderscheid tussen de wetsartikelen betreffende intersekse en transgender personen geweest. Trans*personen zijn ten alle tijden uitgesloten.

Leeftijdsgrenzen zijn regelmatig onderwerp van discussie. In Duitsland geldt de leeftijdsgrens van veertien jaar, waarbij toestemming van de ouders noodzakelijk is, terwijl

in Malta geen leeftijdsgrens geldt. De Nederlandse leeftijdsgrens is op dit moment vastgesteld op zestien jaar, maar de Minister beoogt deze leeftijdsgrens flexibeler te maken door zestien-minners de mogelijkheid te bieden wijziging te verzoeken. Er wordt in Malta derhalve het beste rekening gehouden met de ontwikkelende vermogens van het kind. Belangrijk hierbij is dat in beide landen geldt (en in Nederland zal gelden), dat de ouders de minderjarige vertegenwoordigen. Enkel in Malta is het echter mogelijk dat indien er sprake is van een conflict tussen de ouders en de minderjarige, jeugdzorg vervangende toestemming bij de rechter kan verzoeken. De Nederlandse wetgever dient dit mee te nemen bij de wetsevaluatie, zodat een goede afweging kan worden gemaakt of deze mogelijkheid in Nederland ook noodzakelijk is.

De Duitse wet vereist een medisch attest ter bewijs van de intersekse conditie van het kind, terwijl in Malta zelfidentificatie de basis vormt voor geslachtswijziging. Tot op heden is een deskundigenverklaring ook in Nederland noodzakelijk, maar hier lijkt een einde aan te komen met de beoogde wijziging van de Minister. Wijziging op basis van zelfidentificatie komt toe aan de ontwikkelende vermogens van een kind, maar ook aan artikel 12 IVRK. Het is dan ook positief dat de Minister voornemens is om deze wijziging door te voeren en zo recht te doen aan de internationale kinderrechtenstandaard.

In een ideaal scenario krijgen zowel intersekse als trans*kinderen toegang tot wijziging van het juridisch geslacht, zonder verklaring van een deskundige, zonder toestemming van de ouders als zij tegenwerken, en met alle mogelijke registratieopties die zij maar wensen. Verschillende registratieopties hebben de revue gepasseerd en veelal houden deze met name hetzelfde in. Duitsland kent op dit moment de meeste wettelijke opties, zowel 'M' als 'V' is mogelijk, maar ook het 'blanco', het niet registreren van geslacht, en 'divers' zijn mogelijkheden. 'Divers' is geen 'M' en geen 'V'. Vooralsnog lijkt 'X' de beste oplossing, omdat het neutraal is en als paraplueterm kan functioneren. Het blijft ingewikkeld om een fluïde, persoonlijke beleving te kwalificeren voor de wet. Ook de trans*community en intersekse groeperingen hebben hier geen consensus over bereikt, omdat iedereen de eigen genderidentiteit anders beleeft. Zoals al eerder geconcludeerd zal er geen consensus komen over de precieze invulling van de derde optie zolang registratie überhaupt blijft bestaan.

Na deze verschillende problemen uiteengezet te hebben, blijft een andere vraag over. Wordt de juridische positie van een trans*persoon überhaupt beter als een nieuwe registratieoptie wordt geïntroduceerd? Om antwoord te geven op die vraag is meer onderzoek nodig. Met

het introduceren van een derde gender worden in ieder geval de wensen en de rechten van trans*personen erkend, en die erkenning biedt al een versterkte positie in de maatschappij. Uit het onderzoek blijkt namelijk dat erkenning van het bestaan en erkenning van iemands' gevoel, al zorgt voor een betere mentale gesteldheid en grotere acceptatie van zowel de persoon zelf als de maatschappij.

6.2. Aanbevelingen

Duidelijk is geworden dat de vraag of huidige wet- en regelgeving betreffende geslachtsregistratie en de juridische erkenning van genderidentiteit aangepast dient te worden in het licht van de internationale kinderrechtenstandaard, bevestigend kan worden beantwoord. Wetswijziging en beleidswijzigingen zijn dan ook noodzakelijk en daarom worden de volgende aanbevelingen gedaan:

1. Derde registratieoptie onderzoeken en bewerkstelligen

De Nederlandse wetgeving waarborgt de erkenning van de genderidentiteit van trans*kinderen niet. Onderzoek door de regering hoe een derde gender in de wet kan worden geïntroduceerd is noodzakelijk. De maatschappelijke wil is er, maar de doortastendheid van de regering blijft tot op heden uit. Het argument dat werkprocessen van de overheid zwaarwegender zijn, dan de rechtspositie van trans*personen, is niet voldoende. Dat deze werkprocessen belangrijk zijn, neemt niet weg dat naar alternatieven kunnen worden gezocht. Dit heeft een belangrijke emancipatoire werking.

2. Uitvoering geven aan artikel 5 IVRK

De ontwikkelende vermogens van een kind wordt beschouwd als één van de ijkpunten van het IVRK. Kinderen dienen naarmate zij ouder te worden meer verantwoordelijkheid te dragen en een betere afweging van hun eigen belangen te kunnen maken. Er wordt meer uitvoering gegeven aan de ontwikkelende vermogens indien kinderen onder de zestien jaar toegang hebben tot de wijzigingsprocedure.

3. Leeftijdsgrenzen aanpassen

Omdat genderidentiteit al op jonge leeftijd ontwikkeld wordt, dient rekening te worden gehouden met de discrepantie dat kinderen volgens hun genderidentiteit leven, maar juridisch niet zodanig zijn geregistreerd. De Maltese wetgeving kent geen benedengrens of

bovengrens, maar uit de literatuur volgt dat een grens van ongeveer zes jaar gehanteerd wordt. De leeftijdsgrenzen in de huidige wetgeving dienen te worden verlaagd. Dit is tevens met het oog op de ontwikkelende vermogens van kinderen, maar ook met het oog op artikel 12 IVRK.

4. *Een bijzondere curator benoemen*

De genderidentiteit van een kind betreft een gevoelige kwestie. Er kunnen dan ook potentiële conflicten tussen ouders en minderjarigen ontstaan. Met name omdat in alle besproken regelingen en ook de beoogde regeling van de Minister, het kind dient te worden bijgestaan door de ouders, is het verstandig een mogelijkheid te creëren waarbij een bijzondere curator benoemd kan worden om de belangen van het kind te behartigen indien er een daadwerkelijk conflict ontstaat. Dit sluit aan bij de *Guidelines on Child-friendly Justice*, waarin gesteld wordt dat bijstand door een professional noodzakelijk is, met name als er sprake is van conflicten. Het introduceren van de mogelijkheid om een bijzondere curator te benoemen, zorgt voor een waarborg dat het kind toegang heeft tot de rechter, zonder afhankelijk van welwillende ouders te hoeven zijn. De participatie wordt derhalve gewaarborgd.

5. *Onderzoek naar de juridische positie*

Ten tijde van de evaluatie van de transgenderwet door Van den Brink, is een lijst opgesteld waarin alle wetten zijn benoemd waarin verwijzingen naar, of onderscheid op basis van geslacht worden gemaakt. Duidelijk is dat de Nederlandse wetgeving veelal gebruik maakt van genderspecifieke termen. Meer onderzoek is nodig naar de juridische positie van personen die zich als 'X' registreren, omdat vooralsnog onduidelijk is wat deze registratieoptie betekent voor de Nederlandse rechtsorde.

6.3. Ter afsluiting

In dit afstudeeronderzoek is getoetst of de huidige Nederlandse wet- en regelgeving betreffende geslachtsregistratie en de juridische erkenning van genderidentiteit wel in overeenstemming is met de internationale kinderrechtenstandaard. De conclusie is dat de huidige wet- en regelgeving geen ruimte biedt voor de erkenning van een ander gender dan 'man' of 'vrouw' en dus aanpassing behoeft. Het ontwikkelen van specifieke wetgeving in het kader van erkenning van andere genderidentiteiten dan de binaire huidige mogelijkheden is dan ook onvermijdelijk in het licht van de internationale en Europese

kinderrechtenstandaard. Daartoe zijn aanbevelingen gedaan die kunnen bijdragen aan de implementatie van kinderrechten bij het ontwikkelen van nieuwe wetgeving.

De Minister van Rechtsbescherming heeft bevestigd aanpassingen aan het huidige wettelijk kader te zullen doen. De Minister heeft toegezegd de vereisten van deskundigenverklaring en de leeftijdsgrens te versoepelen, maar het is noodzakelijk dat hierbij ook een derde registratieoptie wordt onderzocht en bewerkstelligd, zodat recht wordt gedaan aan de positie van intersekse en trans*kinderen in Nederland.

7. Literatuurlijst

Boeken en Tijdschriftartikelen

Besson 2011

S. Besson, The principle of non-discrimination in the convention on the rights of the child, in: M. Freeman, *Children's Rights: Progress and Perspectives: Essays from the International Journal of Children's Rights*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers 2011.

Van den Brink 2006

M. van den Brink, *Moeders in de mainstream. Een genderanalyse van het werk van het VN- Kinderrechtencomité* (diss. Universiteit Leiden), Leiden: Universiteit Leiden 2006.

Van den Brink 2016

M. van den Brink, 'Mag het een hokje meer zijn? Ontwikkelingen rond de seksregistratie', *AA* 2016/10, p. 774-780.

Van den Brink, Reuß en Tigchelaar 2015

M. van den Brink, P. Reuß & J. Tigchelaar, 'Out of the Box? Domestic and Private International Law Aspects of Gender Registration. A comparative Analysis of Germany and the Netherlands', *European Journal of Law Reform* 2015/17, afl. 2, p. 283-293.

Blincoe 2015

E. Blincoe, 'Sex Markers on Birth Certificates: Replacing Model with Self-Identification', *Victoria University of Wellington Law Review* 2015/46, p. 57-84.

Brill & Pepper 2008

S. Brill & R. Pepper, *The Transgender Child. A handbook for Families and Professionals*, San Francisco: Cleis Press 2008.

Brown 2010

D. Brown, 'Making Room for Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law: An Introduction tot he Yogyakarta Principles', *Michigan Journal of International Law* 2010/31, afl. 4, p. 821-878.

De Silva 2013

A. De Silva, Trans* in Sexualwissenschaft und Recht vor Inkrafttreten des Transsexuellengesetzes, in C. Schmelzer, *Gender Turn – Gesellschaft jenseits der Geschlechternorm*, Bielefeld: Transcript Verlag 2013.

Deutsche Gesellschaft für Transidentität und Intersexualität 2018

Deutsche Gesellschaft für Transidentität und Intersexualität, Örung zum Entwurf eines Gesetzes zur Änderung der in das Geburtenregister einzutragenden Angaben, BT-Drucksache 19/4669, 26 november 2018.

Dunne 2017

P. Dunne, 'Legal Gender Recognition in Europe: Sterilisation, Diagnosis and Medical Examination Requirements', *Journal of Social Welfare and Family Law* 2017/39, afl.4, p. 497-500.

Elenbaas 1952

J.N. Elenbaas, *Handboek voor de burgerlijke stand, deel 1*, Alphen aan de Rijn: N. Samsom N.V., 1952

Garland 2016

J. Garland, *On Science, Law, and Medicine. The case of gender-“normalizing” interventions on children who are diagnosed as different in sex development* (diss. Uppsala University), Uppsala: Uppsala University 2016.

Gössl 2013

S.L. Gössl, 'Intersexuelle Menschen im Internationalen Privatrecht', *Zeitschrift für Standesamtswesen, Familienrecht, Staatsangehörigkeitsrecht, Personenstandsrecht, internationales Privatrecht des In- und Auslands* 2013/10, p. 301-305.

Greenberg 2012

J.A. Greenberg, *Intersexuality and the law. Why sex matters*, New York: New York University Press 2012

Van Heesch 2015

M. van Heesch, *Ze wisten niet of ik een jongen of een meisje was: kennis, keuze en geslachtsvariëaties. Over het leven van en het kennen van intersekse condities in Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2015.

Sandberg 2017

K. Sandberg, The Rights of LGBTI Children under the Convention on the Rights of the Child, in: A. Hellum, *Human Rights, Sexual Orientation, and Gender Identity*, Verenigd Koninkrijk: Routledge 2017.

Helms 2015

T. Helms, *Brauchen wir ein drittes Geschlecht? Reformbedarf im deutschen (Familien-)Recht nach Einführung des § 22 Abs. 3 PStG*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH 2015.

Hendriks 2016

A.C. Hendriks, 'Kinderen met een andere seksuele ontwikkeling', *FJR* 2016/46, afl. 9, p. 187-189.

Hodgkin & Newell 2007

R. Hodgkin en P. Newell, *Implementation Handboek for the Convention on the Rights of the Child*, Geneve: United Nations Children's Fund (UNICEF) 2007.

ILGA Europe 2014

ILGA Europe, *Contribution to the consultation on the bill "Gender Identity, Gender Expression And Sex Characteristics Act"*, Brussel: ILGA Europe 2014.

Jansen 2016

E. Jansen 2016, 'De eigen(aardige) procesbevoegdheid van de minderjarige', *NJB* 2016/30, p. 2177-2183.

Jansen 2018

I. Jansen, 'Evaluatie drie jaar Transgenderwet in Nederland 2014-2017', *FJR* 2018/58, afl. 10, p. 267-274.

Keuzenkamp 2012

S. Keuzenkamp, *Worden wie je bent, Het leven van transgenders in Nederland*, Den Haag: SCP 2012.

Keuzenkamp 2013

S. Keuzenkamp, Ik ben geen freak! Het leven van transgenders in Nederland, in: WODC, *Gender (h)erkennen in recht en criminaliteit* (Jv 2013, afl. 5), Den Haag: Boom Lemma 2013.

Krell & Oldemeier 2016

C. Krell & K. Oldemeier, 'I am what I am? – Erfahrungen von lesbischen, schwulen, bisexuellen, trans* und queeren Jugendlichen in Deutschland', *Zeitschrift für Geschlecht, Kultur und Gesellschaft* 2016/2, p. 46-64.

Kuyper 2012

L. Kuyper, 'Transgenders in Nederland: prevalentie en attitudes', *Tijdschrift voor Seksuologie*, 2012/36, afl. 2, p. 129-135.

Lesben- und Schwulenverband 2018

Lesben- und Schwulenverband, *Stellungnahme zum Gesetzentwurf der Bundesregierung: Entwurf eines Gesetzes zur Änderung der in das Geburtenregister einzutragenden Angaben*, BT-Drucksache 19/4669 23 Oktober 2018.

Liefwaard en Rap 2018

T. Liefwaard & S.E. Rap, 'Hoezo kindvriendelijk? Over 'child-friendly justice' ter bevordering van effectieve participatie van kinderen in juridische procedures en besluitvorming', *FJR* 2018/41, afl. 6, p. 180-186.

Van Lisdonk 2014

J. van Lisdonk, *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD*, Den Haag: SCP 2014.

Neuman Wipfler 2016

A.J. Neuman Wipfler, 'Identity crisis: the limitations of expanding government recognition of gender identity and the possibility of genderless identity documents', *Harvard Journal of Law and Gender* 2016/39, afl. 2, p. 491-554.

Olson 2016

K.R. Olson e.a., 'Mental Health of Transgender Children Who Are Supported in Their Identities', *Paediatrics* 2016/137, afl. 3, p. 1-8.

Plett 2018

K. Plett, 'Stellungnahme für die öffentliche Anhörung des Ausschusses für Inneres und Heimat des Deutschen Bundestages', 26 november 2018.

Pohlkamp 2013

I. Pohlkamp, Discriminatie van transgenders door politie en justitie, in: WODC, *Gender (h)erkennen in recht en criminaliteit* (Jv 2013, afl. 5), Den Haag: Boom Lemma 2013.

Ristori en Steensma 2016

J. Ristori en T.D. Steensma, 'Gender dysphoria in childhood, *International Review of Psychiatry* 2016/28, afl. 1, p. 1-8.

Ronen 2016

Y. Ronen, *Re-understanding the Child's Right to Identity: On Belonging, Responsiveness and Hope*, Leiden: Brill Nijhoff 2016.

Rixen 2018

S. Rixen, 'Geslechtertheorie als Problem der Verfassungsauslegung. Anmerkungen zum Beschluss des BVerfG v. 10.10.2017 – 1 BvR 2019/16 zur geschlechtlichen Diversität', *Juristen Zeitung* 2018/7.

Samuel 2018

M. Samuel, *Geen genderneutraliteit, maar gendervrijheid*, Amsterdam: OneWorld 2018.

Scherpe 2015

J.M. Scherpe, *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge: Intersentia 2015.

Scherpe e.a. 2018

J. M. Scherpe, A. Dutta & T. Helms, *The Legal Status of Intersex Persons*, Cambridge: Intersentia 2018.

Schreiber 2017

G. Schreiber, 'Geslecht als Leerstelle? Zur Verfassungsbeschwerde 1 BvR 2019/16 gegen die Versagung eines dritten Geschlechtseintrags', *Ethik und gesellschaft* 2017/1, p. 1-30.

Schwartz 2012

D. Schwartz, 'Listening to Children Imagining Gender: Observing the Inflation of an Idea', *Journal of Homosexuality*, 2012/59, afl. 3, p. 460-479.

Scott 2013

J.W. Scott, 'The Uses and Abuses of Gender', *Tijdschrift voor Genderstudies* 2013/16, afl. 1, p. 63-77.

Sigusch 1995

V. Sigusch, Geschlechtswechsel, *Rothbuch Taschenbuch* 1995, 1009.

Sørli 2017

A. Sørli, Legal Gender Meets Reality: A Socio-Legal Children's Perspective, in: A. Helle, *Human Rights, Sexual Orientation, and Gender Identity*, Verenigd Koninkrijk: Routledge 2017.

Steensma et al. 2013

T.D. Steensma et al., *From Gender Variance to Gender Dysphoria: Psychosexual*

development of gender atypical children and adolescents (diss. VU Amsterdam), Amsterdam: VU 2013.

Stieglitz 2010

K.A. Stieglitz, 'Development, Risk, and Resilience of Transgender Youth', *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care* 2010/21, afl. 3, p. 192-206.

Theilen 2014

J.T. Theilen, 'Depathologisation of Transgenderism and International Human Rights', *Human Rights Law Review* 2014/14, afl. 2, p. 327-342.

Tobin 2013

J. Tobin, 'Justifying Children's Rights', *International Journal of Children's Rights* 2013/21, afl. 3, p.1-79.

Vereins intergeschlechtlicher Menschen Österreich 2018

Vereins intergeschlechtlicher Menschen Österreich, *Stellungnahme zur Umsetzung eines dritten Geschlechtseintrags im österreichischen Personenstand*, 2018.

Vlas 2018

P. Vlas, 'Het derde geslacht', *WPNR* 2018/7206, p. 663-664.

Vrouenraets e.a. 2015

L.J.J.J. Vrouenraets et al., 'Early Medical Treatment of Children and Adolescents With Gender Dysphoria: An Empirical Ethical Study', *Journal of Adolescent Health* 2015/57, afl. 4, p. 367-373.

Rapporten

Amnesty International 2014

Amnesty International, *The state decides who I am, lack of legal gender recognition for transgender people in Europe*, Londen: Amnesty International 2014.

Van den Brink & Tigchelaar 2014

M. van den Brink & J. Tigchelaar, *M/V en verder. Seksregistratie door de overheid en de juridische positie van transgenders*, Utrecht: Utrecht Centre for European Research into Family Law/WODC 2014.

Van den Brink & Snaathorst 2017

M. van den Brink & D. Snaathorst, *Recht doen aan genderidentiteit. Evaluatie drie jaar transgenderwet in Nederland 2014 – 2017*, Utrecht: Molengraaff Instituut voor Privaatrecht/WODC 2017.

Van den Brink en Dunne 2018

M. van den Brink & P. Dunne, *Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis*, Brussels: European Commission 2018.

COC Nederland 2013

COC Nederland, *LHBTI-kinderen in Nederland, Rapportage over de leefwereld en rechten van een vergeten groep kwetsbare kinderen*, Amsterdam: COC Nederland 2013.

Commissioner for Human Rights 2015

Commissioner for Human Rights, *Human rights and intersex people*, Straatsburg: Council of Europe 2015.

EHRM Factsheet 2017

Europese Hof voor de Rechten van de Mens, 'Factsheet Gender identity issues', april 2017, www.echr.coe.int.

Human Rights Watch 2011

Human Rights Watch, *Controlling bodies, denying identities. Human rights violations against trans people in the Netherlands*, New York: Human Rights Watch 2011.

ICAO 2012

Technical Advisory Group on Machine Readable Travel Documents, Information paper, ICAO, TAG/MRTD/21-IP/4, 10-12 December 2012

IGVM 2017

Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, *Leven als transgender persoon in België – tien jaar later*, Brussel: IGVM 2017.

ILGA Europe 2018

ILGA Europe, *Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe*, Brussel: ILGA Europe 2018.

Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität 2017

Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität, *Report on Reform of the Transsexuals Act (Transsexuellengesetz)*, Berlijn: 2017.

Kwartiermaker Transgender Zorg 2019

Kwartiermaker Transgender Zorg, *Verlichting van knelpunten in de transgender zorg*, Utrecht: Zorgvuldig advies 2019.

Malta Gay Rights Movement 2010

Malta Gay Rights Movement, *A Proposed Gender Identity Act for Malta*, Malta: Malta Gay Rights Movement 2010.

Movisie 2018

Movisie, *Handreiking LHBTI-emancipatie*, Utrecht: Movisie 2018.

Open Society Foundation 2015

Open Society Foundation, *License to Be Yourself: Trans Children and Youth*, New York: OSF 2015.

TGEU Activity Report 2014-2016

Transgender Europe, *Activity Report of Transgender Europe*, Berlijn: TGEU 2016.

TGEU 2018

Transgender Europe, *Legal Gender Recognition and the Best Interest of the Child*, Berlijn: TGEU 2018.

TNN Factsheet 2017

Transgender Netwerk Nederland, *Factsheet 2017* (Opgesteld naar aanleiding van onderzoek uitgevoerd door de Universiteit voor Humanistiek, Universiteit Maastricht en Stichting Geldertalen, in samenwerking met TNN.

TNN 2018

Transgender Netwerk Nederland, *Vrijheid van geslacht. Transgender Netwerk Nederland evalueert de Transgenderwet*, TNN: 2018.

Parlementaire stukken

Kamerstukken II 1981/82, 17297, 3.
Kamerstukken II 1981/82, 17297, 6.
Kamerstukken II, 1990/91, 21847, 3, pp. 18-19.
Kamerstukken II, 2011/12, 33251, 3.
Kamerstukken I, 2012/13, 33219, C.
Kamerstukken II, 2011/12, 33219, 3.

Deutscher Bundestag Plenarprotokoll 31 januari 2013, 17/210
Gesetzentwurf 19/4669
Beschlussempfehlung und Bericht 19/6467
Änderungsantrag 19/6478
Kleine Anfrage 19/9002
Deutscher Etikrat 2012, Unterrichtung 17/9088
Antwort 19/9886

Maltese Government, 'Towards the Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act'.

Internationale documenten en regelgeving

Communication no. 2172/2012 (CCPR/C/119/D/2172/2012)

Human Rights Committee, 'Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol', 2017.

European Commission 2011

European Commission, *An EU Agenda for the Rights of the Child*, COM(2011)60 final, Brussels 2011.

FRA 2008

FRA Report, *Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation in the EU Member States Part I – Legal Analysis*, Luxembourg: Publication Office of the European Union 2008.

FRA 2009

FRA Factsheet, *Challenges Facing Transgender Persons*, Luxembourg: Publication Office of the European Union 2009.

FRA 2010

FRA Report, *Homophobia, transphobia and discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity. 2010 Update: Comparative Legal Analysis*, Luxembourg: Publications Office of the European Union 2010.

FRA 2011

FRA Report, *Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation in the EU Member States Part II – The Social Situation*, Luxembourg: Publications Office of the European Union 2011.

FRA 2014

FRA Report, *Being Trans in the European Union. Comparative analysis of EU LGBT survey data*, Luxembourg: Publications Office of the European Union 2015.

FRA Handbook 2015

FRA, Handbook on European law relating to the rights of the child, Luxembourg: Publications Office of the European Union 2015.

FRA Paper 2015

FRA Paper, *The fundamental rights situation of intersex people*, Luxembourg: Publications Office of the European Union 2015.

Guidelines on Child-friendly Justice

Richtlijnen van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (17 november 2010), *Guidelines on Child-Friendly Justice*.

Joint Statement 2015

Joint UN Statement on Ending violence and discrimination against Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender and Intersex people, 29 september 2015.

Resolutie 1728 (2010)

Resolutie 1728 (2010) van het Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa (29 april 2010), *Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity*.

Resolutie 2048(2015)

Resolutie 2048(2015) van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa (22 april 2015), *Discrimination against transgender people in Europe*.

Resolutie 2191(2017)

Resolutie 2191(2017) van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa (12 oktober 2017), *Promoting the human rights of and eliminating discrimination against intersex people*.

UN Document CRC/C/GC/4

Algemene Aanbeveling van het VN-Kinderrechtencomité (1 juli 2003), *General Comment no. 4. Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, UN Doc (CRC/C/GC/4)*.

UN Document CRC/C/GC/5

Algemene Aanbeveling van het VN-Kinderrechtencomité (27 november 2003), *General Comment No. 5. General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child, UN Doc (CRC/GC/2003/5)*.

UN Document CRC/C/GC/7

Algemene Aanbeveling van het VN-Kinderrechtencomité (20 september 2006), *General Comment No. 7. (2005) Implementing child rights in early childhood, UN Doc (CRC/C/GC/7)*.

UN Document CRC/C/GC/12

Algemene aanbeveling van het VN-Kinderrechtencomité (1 juli 2009), *General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard, UN Doc (CRC/C/GC/20)*.

UN Document CRC/C/GC/14

Algemene Aanbeveling van het VN-Kinderrechtencomité (29 mei 2013), *General Comment no. 14 on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3 para. 1) Un Doc (CRC/C/GC/14)*.

UN Document CRC/C/GC/15

Algemene Aanbeveling van het VN-Kinderrechtencomité (1 april 2013), *General Comment no. 15 on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24), UN Doc (CRC/C/GC/15)*.

UN Document CRC/C/GC/20

Algemene aanbeveling van het VN-Kinderrechtencomité (6 december 2016), *General Comment No. 20 on the implementation of the rights of the child during adolescence, UN Doc (CRC/C/GC/20)*.

UN Document A/HRC/19/41

Rapport 19/41 van de VN Mensenrechtenraad (17 november 2011), *Discriminatory laws and practices and acts of violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity, Un Doc A/HRC/19/41*.

UN Document A/HRC/29/23

Rapport 29/23 van de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties (4 mei 2015), *Discrimination and violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity, UN Doc A/HRC/29/23*.

UN Document A/HRC/RES/32/2

Resolutie 32/2 van de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties (30 juni 2016), *UN Doc A/HRC/RES/32/2*.

UN Document A/HRC/36/15

Report of the Working Group on the Universal Periodic Review – Netherlands (18 juli 2017), *UN Doc A/HRC/36/15*.

UN Document E/C.12/NLD/CO/6

Concluding observations on the sixth periodic report of the Netherlands (6 juli 2017), *UN Doc E/C.12/NLD/CO/6*.

UN Document CAT/C/NLD/7

Committee Against Torture, Concluding observations on the seventh periodic report of the Netherlands (7 december 2018), *UN Doc CAT/C/NLD/7*.

UN Document CEDAW/C/NLD/6

Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Concluding observations on the sixth periodic report of the Netherlands (24 november 2016), *UN Doc CEDAW/C/NLD/6*.

Yogyakarta Principles

Principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity.

Yogyakarta Principles plus 10

Additional Principles and State Obligations on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation, Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics to Complement the Yogyakarta Principles.

Overig:

Nieuwsbericht Vereins intergeschlechtlicher Menschen Österreich ‘Dritter Geschlechtseintrag in Dokumenten: Gutachtenzwang statt Selbstbestimmung, december 2018.

Nieuwsbericht Vereins intergeschlechtlicher Menschen Österreich, ‘Dritter Geschlechtseintrag in Dokumenten: Innenministerium plant restriktive Umsetzung’, oktober 2018.

Jurisprudentielijst:

EHRM 17 oktober 1986, 9532/81 (Reese tegen het VK).

EHRM 11 juli 2002, 28957/95 (Goodwin tegen het VK).

EHRM 1 oktober 2012, appl. no. 41242/08 (Plesó/Hongarije).

EHRM 12 juni 2003, appl. no. 35968/97 (Kück/Duitsland).

EHRM 6 april 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:0406JUD007988512, (A.P. Garçon et Nicot v. France).

Hoge Raad 15 november 1967, NJ 1970, nr. 107.
Hoge Raad 7 juni 1974, NJ 1975/50.
Hoge Raad 13 december 1973, ECLI:NL:HR:1973:AC3306.
Hoge Raad 30 maart 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ5686 ([verzoeker] tegen Gemeente Enschede).

Rechtbank Limburg 28 mei 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:4931.
Rechtbank Rotterdam 25 juni 2019, C/10/573140.

Kammergericht 7 november 1957, 1 W 1840/57.
Landgericht Münster 31 januari 1963, 5 T 725/61.
Kammergericht Berlijn 11 januari 1965, 1 W 2139/65.
Bundesverwaltungsgericht 6 december 1968.
Kammergericht Berlijn 8 september 1970, 1 W 3047/69.
Bundesverfassungsgericht 16 maart 1982, 938/81.
Bundesverfassungsgericht 18 juli 2006, 116/243.
Bundesverfassungsgericht 27 mei 2008, 121/175.
Bundesverfassungsgericht 11 januari 2011, 3295/07.
Bundesgerichtshof 22 juni 2016, ECLI:DE:BGH:2016:220616BXIIIZB52.15.0.
Bundesverfassungsgericht 10 oktober 2017,
ECLI:DE:BVerfG:2017:rs20171010.1bvr201916.

